

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Documente nouă de istorie românească

I.

De curînd a intrat în colecția mea un document perfect păstrat, pînă la cele din urmă amănunte ale peceteii, de la Ștefan-cel-Mare. Dîndu-l în reproducere fototipică, adaug aici traducerea :

„Cu mila lui Dumnezeu, eu, Ștefan Voevod, Domn al țerii moldovenești, facem înștiințare prin această carte a noastră tuturor cari vor căuta spre dînsa sau vor auzi-o cetîndu-se, precum că înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldovenești a venit sluga noastră Ilea și fiica (*plemeanîța*) lui, Neagșa, nepoții lui Drăguș Timișescul, de bună voia lor, de nimene siliți, nici asupriți, și au dat a lor dreaptă ocîină din dreptul lor uric, din uricul bunicului lor Drăguș Timișescul, un sat la Tutova, la gura Studeneței, anume *Bumbureștii*, l-au dat slugii noastre, dumisale lui Dragoșe Stolnicul, drept 140 zloți tătărești, și s'a sculat dumnealui Dragoșe Stolnicul și a plătit toți acei 140 de zloți tătărești în minile slugii noastre Ilea și a fiicei lui, Neagșa, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, și noi, văzînd a lor bună voie și tocmeală și deplină plată, și noi așijderea și de la noi am dat și am întărit slugii noastre dumisale Dragoșe Stolnic (*stolnicu*) acel mai sus zis sat la Tutova, la gura Studeneței, anume *Bumbureștii*, care să-i fie lui de la noi uric și cu toate veniturile lui și fiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui și la tot rodul lui, care i se va alege mai de aproape, nestrămutat niciodată în veci. Iar hotarul acelui mai sus scris sat să-i fie din toate părțile pe vechiul hotar unde a stat de veci. Drept aceia e credința Domniei Noastre, celui mai sus scris, noi Ștefan Voevod, și credința prea-iubiților fii ai Domniei Mele Alexandru și Bogdan-Vlad, și credința boierilor noștri, credința

dumisale Gangur Orheianul, credința dumisale Bo[[dor Vornic, credința dumisale Hărăman, credința dumisale Șteful, credința dumisale Mușat Hotineanul, credința dumisale Micotă și dumisale Reațeș, pircălabi de Neamț, credința dumisale Andreico Ciortoreanul, credința dumisale Șandru de Cetatea-Albă, credința dumisale Dinga, credința dumisale Clănău Spătarul, credința dumisale Isac Vistiernicul, credința dumisale Eremia Postelnicul, credința dumisale Moghilă Ceășnicul, credința dumisale [Ion] Frunțaș Stolnicul, credința dumisale Petrică Comisul și credința tuturor boierilor moldoveni, și mari și mici. Și după moartea noastră cine va fi Domn în țara noastră, din fiii noștri sau din rodul nostru ori care va fi să-l aleagă Dumnezeu Domn în țara noastră moldovenească, acela să nu strice a noastră danie și întăritură, ci mai ales să o întărească, pentru că și noi am dat și am întărit, pentru slujba lui și de vreme ce au cumpărat pe ai lor drepti bani. Iar pentru mai mare tărie și întăritură a celor mai sus scrise am poruncit credinciosului boier al Domniei Noastre, Tăutul Logofătul, să scrie și să lege și a noastră pecete către această carte a noastră. A scris Toader grămatic, în anul 7101, luna lui Mart 3."

I. Bogdan a publicat în admirabila sa colecție de documente ale lui Ștefan-cel-Mare nu mai puțin de zece acte din această lună a lui Mart 1493, după care din acest an nu se mai află documente până în Octombrie. Se pare, de alminterea, căutînd și anii următori, că asemenea acte nu se dădeau în orice lună, ci la început, de la Ianuar la Mart, și după aceea în toamnă. În 1497 numai, apare un document din Maiu, în 1498 unul din April, în 1499 unul din August, în 1501 unul din April și unul din Iunie, în 1503 patru din August. Cam același lucru se constată și în anii imediat precedenți; la începutul Domniei însă, nu.

Forma e cea îndătinată. Ștefan, care a inovat supt atîtea raporturi, n'a schimbat-o de la un capăt al Domniei lui la altul.

Cele d'întăiu acte ale marelui Domn privesc mănăstirile. Acela pentru Oană Grama, din 5 Septembrie 1458, e foarte scurt: se arată ca hotar al locului, în Cîmpul-lui-Dragoș, „judeciile“, unde „a fost“ judele Draganici și judele Dăm̃ba. Dar el nu s'a păstrat în original; întăiul care se află în acest cas, acela pentru Neagul și Tătul, nu se deosebește decît prin aceea că boierii

marturi sînt puși, cu Mitropolitul în frunte, cu credinciosul vechiu, Mănuil, și ruda, Vlaicul, într'o ordine oarecare, ici și colo cu dregătoria.

Încă de atunci, ca aici pentru Drăguș Timișescul, se întîlnește numele de familie cu această finală: astfel în 1458 Stanciul Sinescul, Andrieș Slujescul¹. El înseamnă totdeauna locul de obîrșie, care e, de altfel, și o indicație genealogică, din meșul întemeietor. Sinescul e din Sinești, Slujescul din Slujești, deci și Timișescul e din Timișești, de unde se aduce azi apa la Iași.

Nume ca Sima Tusluianul (1462) par să arăte același fel de derivație. Petre Glodeanul, din același an, e din Glodeni, și satul din «Gloduri» n'are numele «moșului». Dar Giurgea Oniceanul, din Oniceni, e originar dintru'un sat al cărui nume e patronimic. Confuzia celor două sufixe, distincte la origine, începuse. Une ori se zice „din“ cutare sat („din Dumbravă“; 1466). Alături de aceste nume sînt poroclele: Costa Turbure (1460), Giurgea Galbenul (1460), Șandru Negru (1462), Danciul Roșul. Odată un Oană Giuratul, mai vechiu², cuprinde numele, foarte interesant, al unei dregătorii. Originea pare să o arăte numele de familie Solca (Ivul Solca). Înțelegem țara sau provincia de unde vin nume ca Ion Munteanul din vremea lui Alexandru-cel-Bun, Ivenco Turcul din 1448, Bodea Rumîrul (1489), Bodea Sîrbul³. Cînd cutare boier se numește Mihul Androinic Sima Corcea, Petru Negrea, Șteful Cernat⁴, aceasta înseamnă numele părintelui său, și e o individualizare care începe. Sima Corcea e stăpînul satului Corceștii, pe care deci l-a întemeiat părintele lui⁵. Mai departe, Petru Oțel e în același act (1464) și Oțelescul, Marmure din Birlăzel (1467) a întemeiat Mărmureștii, și fiii lui se numesc după el, dar ei s'ar putea numi și «Mărmurescul». Stan Babici (1466) amintește numele bunicului Babea. Lauda e cuprinsă în vechiul Limbă-dulce, iar batjocura se cuprinde în numele lui Jurge Căcărează (1487).

În ce privește marturii, la început se cita întăiu Mitropolitul,

¹ V. mai departe: Ivașco Goenescul, Ion Negoescul, Iurga Nicorescul, chiar Toma Dumitrescul, Pircălăbescul, Sîrbescul.

² *Ibid.*, p. 134.

³ *Ibid.*, p. 47.

⁴ *Ibid.*, pp. 52, 53.

⁵ *Ibid.*, p. 58.

ba chiar și episcopul de Roman. De la 1466 sau 1467, întâiu apare fiul Alexandru. De oare ce actul din 2 Octombrie 1467 cuprinde pe Mitropolit, și nu pe fiul domnesc, acest act, în copie de I. Tanoviceanu, nu poate fi de la această dată: tot așa cel din 2 Octombrie 1468, cunoscut numai după Wickenhauser. E curios că Alexandru lipsește și în acela, solemn și publicat după original, din 24 Septembrie 1468. Mitropolitul Teoctist și Tarasie de Roman apar la 8 Februar 1470 după tânărul Alexandru: în această carte de așezare a unui rob și „Tatar“, Oană, de un caracter cu totul particular, se amestecă în rînd cu Vlădicii și egumenul de Putna, Ioasaf. Cutare act redactat în grabă, la 1-iu April din același an, după numele Domnului și al moștenitorului nu mai înșiră și mărturia boierilor. La 15 August 1471 orice mărturie lipsește: actul e scris la Putna în mănăstire, și marturii vor fi lipsit: Vodă nu ținea Curte. Peste cîteva zile, la 10 Septembrie, Alexandru lipsește, de și sînt episcopi, pentru ca la 13, într'un act pentru Zografu, el să participe la onoarea mărturiei cu fratele lui Petru, ei singuri, fără episcopi și boieri. Cum însă la 24 Octombrie nu e decît Alexandru, trebuie să se admită că anul era întrebuintat greșit une ori în cancelaria domnească, cel d'întăiu document fiind cu un an mai tîrziu decît celelalte două. Petru, zis Pătrașcu, se întilnește de fapt numai la 25 April 1472 lîngă Alexandru, și de atunci el nu mai lipsește.

Țin să adaug că pomelnicul de la Bistrița cu „Marușca, mama lui Alexandru“, ar fi trebuit publicat cu altă îngrijire decît de Melhisedec¹.

Din căsătoria cu Evdochia de la Chiev i se va fi născut lui Ștefan și acest Petru, cu finala rusească Petrașcu, și Bogdan, dacă nu Iiaș, cari, acești doi, apar de-odată, după Alexandru, la 3 Septembrie 1473. La această dată însă Maria din Mangup era Doamnă de aproape un an de zile. Iiaș, dacă numele-i e bine cetit, nu se mai ivește însă la 13 ale lunii lîngă ceilalți doi.

Pe piatra de mormînt a lui Petru și a lui Bogdan la Putna se spune că ultimul a murit la 26 Iulie (25 după cronică) 6987, (1479), cellalt la 21 Novembre 6988 (adecă 1480)². Iată însă că

¹ Ivan al lui Cupcea are o fată Marușca (*ibid.*, p. 194). Ea se mărită cu Andreico Șerbici.

² Kozak, *Inscripfien*, p. 83.

un document de la 9 Mart 1479 nu cunoaște decît pe Alexandru și pe fiul Mariei Munteanca, Bogdan-Vlad, — Vlad pentru amintirile de genealogie ale mamei, căci e numele lui Vlad Dracul. În acest act lipsesc și rudele lui Ștefan, Stanciu și fiul Mirzea (mort în 1479 chiar), Munteni din familia mamei, cari trec de obicei înaintea unchiului¹ Vlaicu și a lui Duma, fiul acestuia. Mai mult, la 29 April următor seria de trei fii: Alexandru, Petru, Bogdan reapare ca și la 14 Maiu, la 19 Maiu. La 30 August, conform cu spusele inscripției, lipsește Bogdan. Stanciu dispare și el tot atunci. Știm că „marele Stanciu“ e arătat că moare la 11 August, de cronică². Cum și „Cneajna“ fata lui Alexandru, se pierde tot atunci, trebuie să se admită o boală molipsitoare. Vlaicu, Duma și Alexandru, unchiul, nepotul și fiul, sint acum singurele rude ale Domnului. Doamna din Mangup s'a stins cu trei ani înainte.

La 17 April 1480 se numesc în general „prea-iubiții fii ai Domniei Mele“. Numai la 1481, în Februar, apare Bogdan-Vlad, pronunțat într'un cuvînt, căci primul nume n'are, la început, finala de declinare, așa încît actul din 9 Mart 1479 e de fapt din 1481. Vlaicu și Duma vin în ordine după cei doi fii. La 14 Septembrie 1486 nici Vlaicu nu mai era în viață, iar la Orhei aflăm pircălab pe Grozea, fiul lui Micotă. Zbierea și Neagu — nume muntean — trec înaintea lui Duma, Gangur îl urmează. Dragoș Vornicul, care vine pe urmă, e Dragoș, Stolnicul nostru, și la 8 Mart 1487 i se spune „Dragoș Boul“. Dintre vechii boieri mai trăiesc Hrăman de la Dunărea de-jos, Iațco fiul lui Hude, Ion, Dajbog, Ion Secară de la Roman, Matei Stolnicul. Matei Stolnicul. Frunteș se întîmpină de la 1489 ca și Eremie, de la început Postelnic, Zbierea și Neagu se pierd în acest an, nepotul Duma fiind în truntea boierimii, dar Neagu mai apare sporadic în Mart 1490.³ În acest an Mohilă sau Moghilă se întățișează (Novembre), apoi Dînga (1491). Vistiernicul Isac figurează în Divan din Mart 1491, ca și Mușat de la Hotin și Petru Comisul sau Petrică. E Sfatul din documentul nostru.

Mai târziu Toader ajunge la Hotin (1495), Sandu trece la Roman, Micotă la Neamț; Dragoș s'a retras din Divan. În 1496 dispare

¹ V. și *ibid.*, p. 178.

² Bogdan, *Cronice inedite*, p. 56.

și Alexandru, ostatec la Poartă. Un Postelnic Dumsa se adaugă la boieri în anul următor. Un Duma Brudur apare lângă celalt, apoi Luca Arbore portar de Suceava, nouă dregătorie, Negrilă, pîrcălab de Hotin. Tăutul e Logofăt din 1475, în locul lui Toma, și fiul lui, Dragotă, scrie actele. Cozma Șarpe ia Postelnicia la 1502. Duma, vărul lui Ștefan, nu mai era în viață la 17 Noiembrie 1502, și Vornicul Boldur, apoi, în 1503, Jurjea Dolha (Lungul), și *Duma Brudur*, deschideau mărturiile, cu Șteful după el; în ordinea dregătoriilor, nu a importanței, se înșirau pîrcălabii, între cari Dragoșe la Neamț; Arbure trecea înaintea lui Clănău, apoi Spătarul, Vistiernicul, Postelnicul, Ceășicul, Stolnicul și Comisul încheiau lista. Între Mart 1497 și 1498 numele de Vlad cade de lângă al lui Bogdan.

Din această expunere se pot trage și unele concluzii cu privire la liniile mari ale politicii lui Ștefan.

Am arătat aiurea că Domnia lui cea nouă, în 1458, adunase în jurul unui steag de legitimitate incontestabilă pe toți fruntașii Moldovei: bătrînul Manuil, Goian, Toma Cîndea, Mic Craiu, Hodco Ștîbor, un Maramurășean mai proaspăt, Iliș Modruz, Lazea Pitic, Petru al lui Ponea, Șandru din Dorohoiu, Albul Spătarul, Hodco al Crețului, Stețco al lui Domocuș, alt Maramurășean, Isaia de Neamț, Petrică și Vasco al lui Ioachim, Slăvinca, fostul Vistier Cozmița, Spătarul Saciz, Păharnicul Toader, Stolnicul Zbiarea, Comisul Bourean, Vistierul Inga, Postelnicul Crasneș, Logofătul Dobrul, Buhtea și Fetion. Adăugim pe Oloveanu, pe Stanimir Vistierul, un Muntean¹, pe Oană al lui Julea, pe Costea Orăș, pe Goian, Ciopeiu, Oțel, Ion Bucium, Radu Pisc, Lazea, Costea al Munteanului Dan. Staंचीul, rămas lângă Petru Aron în cele d'întăiu timpuri, e probabil acela care-și luă apoi locul între fruntașii Sfatului celui nou².

Sfatul acesta plin, amestecat, confus, de concentrare se ține cîțiva ani, des schimbat și îmbogățit. La 1462 se adaugă Postelnicul Pașco și Ceășnicul Negrilă, apoi Ion Bucium, Oanța Preseacă, Comisul Neagu, care va avea o lungă carieră, Luca

¹ Bogdan, *o. c.*, pp. 4, 11, 32. Actul din 30 Octombrie 1458, cu amestecul între primii boieri și cei din 1493 e fals.

² Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, pp. 70-1.

Stolnicul, Crasneș, Isailă, Albotă, Ivașco al lui Hrinco, Ciocîrlie, odată cu Gangur, Bilcu, Mirzea, Șandru Tolocica, Fete Gotcă, Jurj Vornic de arie¹, Bodea Spătar, Șteful Cernat.

Numai la 16 Ianuar 1471 Ștefan descopere uneltiri împotriva lui și pedepsește, hotărîtor și crud. Sînt tăiați atunci Vornicul Isaia, Ceășnicul Negrilă și un nou Stolnic, Alexe². Trece un timp în care documentele n'au mărturie. Cînd le aflăm din nou în vara anului 1471, rudele domnești stau, cum am văzut, în frunte, și la vechii boieri se adaugă alții: Arbure pîrcălab de Neamț, Vrîncean Spătarul, Comisul Ilea Huru, apoi Dajbog, Iuga Postelnicul, pe lîngă Iuga Vistiernicul, Toma Stolnicul, Mihău Spătarul.

După lupta de la Podul-Înalt, iarăși o încercătură în Divan; marturii lipsesc. Cînd ele reapar, înlocuirile sînt relativ puține: ca Stolnic apare un Barsu (Vrîncean lipsește ca și Stolnicul Toma). După 1476 — înfrîngerea din Codrii Neamțului — nu mai găsim pe Bodea, Pașcu, Buhtea, Ivașcu, Șteful, Mihău, Iuga Postelnicul, Barsu, Ilea Huru³.

De aici înainte, «Consiliile de miniștri» țin mult timp, și schimbările se fac parțial, încet. La urmă se vede bine cum Domnul e părăsit de aceia cari-l ajutaseră în tot cursul grelelor lupte și cari acuma se odihneau.

Actele de danie arată cine era supt această întăie linie a boierimii moldovenești. Ostași, cărora li se fac danii, întemeietori de sate care li poartă numele, moștenitori ai numelui odată cu moșia, stăpînitori bogați, ca boierul de la Ciortoroș, rudă, credem, cu Czartoryskii poloni, și cel de la Dorohoiu.

Dintre rudele Domnului, unele nu ajunseră niciodată la un loc de frunte: astfel cumnatul Șendrea, de care vorbește numai cronica lui Ureche, fiul Sorei, a doua din surorile lui, „... ăș Postelnicul“⁴, frații după mamă, Ioachim, Ioan, Cristea⁵.

¹ *Ibid.*, p. 136.

² Bogdan, *Cronici inedite*, p. 38.

³ Publicația lui I. Bogdan arată însă și mai departe pe Stanciul cu Mirzea și pe Dajbog. Cf. *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, p. 179.

⁴ *Inscripții*, I, p. 61.

⁵ Melhisedec, în *Analele Academiei Romîne*, VII, p. 192.

II.

Un frumos document pe pergament, din nenorocire prea puțin legibil, e din Domnia lui Miron Barnovschi Movilă, de pe la 1627—9.

Prin el se face vânzarea satului Măcicianii din Covurluiu către un boier al cărui nume nu se poate distinge, din partea unui număr de răzeși, în a căror înșirare se întîmpină numele: Drăgan Buga, Lupul fiul Lupului Posmag din neamul Beachii, Costea fiul lui Toader, nepotul „Pirai“, Gligorie fiul lui Ilirea, Radul fiul Tăbușei, Burnia, Mustea, un nepot al Lupei. Caracterul arhaic al acestor nume nu e fără interes, și numărul documentelor covurluiene e extrem de redus. Satul nu mai există; altul cu acest nume (Mășcani) e în județul Buzău.

Documentul fiind solemn, avem lista boierilor: Ionașco Ghen-ghea, Vornic de Țara-de-jos, Gavrilaş de Țara-de-sus, Nicoriță Hatman, Gheorghită Jora, pircălab de Hotin, Gheorghe Arapul, de Neamț, Ștefan Bleandă, de Roman — cîte unul singur, la acest Domn cu caracter militar, păzind țara de Tataři, în vremea neconținentei lor roiri, Șavin Mare-Spătar, Constantin «Cata-cuzin», Ceășnic, Lupul Mare-Vistier, Grama Stolnic, Mihail Furtună, Comis, iar Logofăt-Mare Dumitrașcu Ștefan, tatăl lui Gheorghe Ștefan-Vodă.

Domnul iscălește cu cerneală roșie, — una din rarile-i semnături.

III.

Un document inedit de la Matei Basarab, aflător și acesta în colecția mea, are acest cuprins:

«Milostiiu bojiu Io Mathei Basarabū Voivod i gospodinū vāsoiu zemli ungrovlahiescoiu. Davatū gospodstvami sĳeu povelenie gos-podstvami acestorū oameni pre nume Radulū i Oprea i Tudorū, ipacū Radulū i Danū și tuturorū feciorilorū lorū, căți Dumnezeu le va da, dinū satū Neagomirū otū sudstvo Mehed. ca să fie ei inū pace și slobozi de rumănie și cu toți feciorii lorū di acumū innainte de cătră Preda Log. feciorul Lupului Peh., și de cătră mumă-sa Elena și de cătră toată rudenie lorū, de cătră nimenile valū sau băntuială să nu mai aibă, pentru că acești omeni ei le-au fostū rumăni de cumpărătoare încă mai

dinnainte vreame, dinū zilile răposatului lui Alexandru Voevodū Iliiașū, iarū depre moarte Lupului Peh., dacā aū căzutū ei la lipsā și la nevoe, sculatu-s'aū elū denpreună cu 'mumā-sa Elena de le-aū cerșutū banii de s'au răscumpăratū de rumānie de cătrā dinșii dereptū ug. 60, și le-au făcutū și zapise la mână lorū, la mână acestorū oameni, direase cumpărătoare, ca să aibā pace di cătrā dinșii, și cu mulți boiari mărturie, scriși inū zapisū, cumū l-amū văzutū și Domnia Mea. Iarū, după aceia, cându aū fostū acumū, inū zilele Domnii Meale, inū cursulū anilorū 1° 7159, sculatu-se-aū Preda Log., dinpreună cu mumā-sa, cu părā asupra acestorū oameni carii scrie mai susū. di aū venitū toți di față naintea Domnii Meale in marele Divanū, și așa părāia Preda Log. inpreună cu mumā-sa cumū că ei pre acești oameni nu i-aū răscumpăratū, nici bani di la dinșii n'au luatū, nici zapisulū lorū nu li iaste, ca pentru să-i rumīniască a doa oară inū silā. Iarū acești săraci di oameni s'au plānsu de strāmbātate, și au scosū zapisulū celū de cumpărătoare de la mână Predii Log. și a măine-sa. Ințr'aceia Domnia Mea amū căutatū și amū judecatū pre direptū și pre lege dumneziiascā, inpreună cu toți cinstiți deregătorii boiarinii Domnii Meale și cu totū Divanulū. Și amū datū Domnia Mea Predii Log. și măine-sa Elinii ca să jure ei cu mânăile pe s[văn]ta Evanghelie innaintea (*sic*) cinstitului părintelui nostru chirū Stefanū Mitropolitulū, — cumū că n'aū luatū ei bani di la acești oameni, nici nu i-aū judicitū, nici zapisulū lorū nu iaste. Deci ei, cumū n'aū pututū să jure ințr'acesta ch[ipū]. dreptū aceia Domnia Mea făcutule-amū aastă carte a Domnii Mele ca să aibā bună pace de acumū innainte, [ei] și teōorii lorū, de cătrā Preda Log. și de cătrā mumā-sa El[i]na și de cătrā toată rudeniia lorū in veci, pentru că aū rămasū Preda Log. și cu mumā-sa de lege și de judecata dinnainte Domnii Meale și a totū Divanulū. Iarū, di vorū mai scoate altā datā niscare cărți [ca să stri]ce carea cumva pre acești oameni să... că zāci, să fie călcate și mincinoase, și de nimenile clāntiți să nu fie preste zisa Domnii Meale. Sliū uboi sfedeteliu postavih... Jupanū Ghiorma Velū Banū cralevschie, jupanū Dragomir Vel Vornicū i jupanū Radulū Velū Log. i jupanū Diiculū Velū Spat. i jupanū Preda Cluč. i jupanū Costandinū Velū Post., i jupanū Gh..., i jupanū Radulū Velū Comisū, i jupanū Hrizea Velū Peh. i jupanū Bunea Velū Sluj. i

jupană Barbulă Velu Stol., i napisahomŭ azŭ Nicula log. gradŭ Trăgovște, msta Iul. 3 dni. i otŭ Adame dajdo nunea vltŭ 7159, Iul. 3 dni.

Monogramă, iscălitură tremurată, pecete bună cu hîrtie peste ceară și cusătură roșie.

Povestea lui Lupu Mehedințeanul e cunoscută. Făcîndu-se, cu predejul campaniei, impusă de Turci, a lui Alexandru-Vodă Iliș în Polonia, o conspirație pentru a ucide pe Greci, socotiți ca fiind mulți și trufași, Vodă o descopere. Lupu fuge în Ardeal. Ceilalți, spune cronica țerii, redactată de Stoica Ludescu, sînt, în aparență, iertați. La întoarcere e tăiat Vornicul Cristea, — vinovăție pentru care comandantul expediției, puternicul Pașă Schender, impune Domnului o pedeapsă de 40.000 (*sic*) de galbeni în aur. Lupu se gătește în acest timp de năvălire, și, cînd lucrul se comunică lui Alexandru-Vodă, el se supără și „țîrăie de coadele cailor prin țirg” pe cei cu ștafetele, ba-i și ucide.

Cînd vine Lupu, iată cum se petrec lucrurile, în expunerea, de sigur contemporană, a cronicarului: „Umplîndu-se de inimă rea, [Domnul] strînsese puținei călărași și pedestri, cîți se aflară acolo, și li zise: „Stați cu mine, și eu să vă dau lefi îndoite”. Iar ei răspunseră că nu vor sta, „căci ai călcat jurămîntul și ni-ai oprit simbrile, și ni-ai stricat obiceiurile, cît am rămas la mare sărăcie; ci n'avem nicio armă, căci le-am vîndut toate pentru nevoile ce am avut de la tine, Doamne, nici că-ți putem folosi acum nimica. Ci numai te scoală de fugi, că vrăjmașii tăi s'au apropiat.” Cu o pungă de bani aruncată lor, Alexandru poate fugi călare spre Brăila, iar Doamna la Giurgiu și apoi la «Ruși», la Ruscuc, unde o caută Domnul, care e mazilit.

În acest timp Lupu, cu Ungurii, lui măcelărește pe Greci și cere lefii de la negustori. Căpitanul Buzdugan caută în țară pe Grecii gelepi și cu marfă, și-i taie.

Dar, cînd vine noul Domn Gavril Movilă, el îi prinde pe amîndoi și-i dă lui Schender, care-i trage în țapă¹.

Cronica versificată a lui Matei al Mirelor e izvorul, dar ea pune o pățanie a Rumeliotului Cristea la plecarea lui Gavril-Vodă înainte de așezarea lui Alexandru Iliș, odată cu Logo-

¹ *Magazinul istoric*, IV, pp. 307-9.

tătul Nica, care e ucis „cu bețe, cu pietre“ de poporul pe care cel d'întăiu îl insultase. Îndată după aceea însă Cristea apare ca părtaș la conjurație, cu roșii și oastea ce țară. Dar dau știre «Sirbii și Bulgarii», năimiții străini. Mehedințeanul se ridică din pat și fuge, cu Spătarul. După întoarcerea lui Vodă, Cristea e ucis și averea confiscată. Ce urmează e ca în prescurtarea românească: Ieroteiu de Monembasia, cronicarul era, după cîntărețul grec, printre cei morți în măcel. Boieri greci stau închiși în mănăstire. Se ieau turmele, cirezile, mărfurile lor.

Se pare că era vorba de o Domnie pămînteană, căci învoiala cu jurămint a fost ca, „de li va veni și vre-un Domn de la Tarigrad, ei să fie gata, să-l scoată toți (να σκαθούσιν ἔλεσι)“; la nevoie de prinsoare, să se ajute.

Caimacamii lui Gavril Movilă, Dimitrachi și Nicolae Catargiu, îl poartă cu speranța pe Lupu. Dombul nou e primit călduros de Greci. Între boierii lui, Vornic-Mare e «unul Ivașcu, care era de felul lui coborîtor din Pătrașcu»: e vorba de Ivașco pomenit într'o scrisoare din vremea lui Mihnea Turcitul¹. Căpetenia „haramiilor“ vrea să meargă și el cu oastea contra Polonilor. Prins de Schender «de mîna dreaptă», și muștrat, aspru, e dus în fiare la Silistra. Sultanul face să fie pus în țapă, după judecata, formală, a „cadiilor și judecătorilor“ de acolo. Buzdugan are aceeași soartă: un tovarăș chiar e jupuit de piele².

În sfîrșit cronica ardeleană dă precis povestea năvălirii haramiilor la 6 Iunie 1618. Domnul fusese cu totul surprins³.

Documentul nostru ni arată soarta familiei: văduva Elena, fiul Preda Logofătul, rudele celui ucis din ordinul lui Schender, au pierdut averea. Și nevoia silește familia să-și răscumpere rumîinii de la Negomir și tot nevoia să tăgăduiască judecirea lor, pe care hotărîre, într'o limbă, dialectală așa de interesantă, o impune Matei Basarab.

¹ *Analele Academiei Romîne*, XVI, la sfîrșit.

² Papiu, *Tesaur*, I, pp. 343-52. Cf. Constantin Căpitanul, ed. Iorga, pp. 105-6.

³ Cf. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum; Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 48; Hurmuzaki, *Supl. I*¹, p. 179 și urm. Cf. *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 149 și urm.

IV.

D. Eigen Melik mi-a comunicat scrisori¹ din corespondența unchiului său, arhitectul Melik, pe care Reșid-Pașa îl recomanda, de la Paris, la 21 Novembre 1844, lui Barbu Știrbei, care-l chemase în țară, unde era în acel timp frate al Domnului și foarte influent ministru. Îl vedem primind și cărți în Paris, de la Piccolo, autorul unei broșuri despre Țara-Românească supt Regulamentul Organic: unele erau pentru Ioan Mihail Bălăceanu, „la Hanul Chiriței, lângă biserica catolică“, altele pentru Știrbei însuși.

În 1850 Melik se afla din nou la Paris. Între cunoscuții săi era Ubicini, care-l invita la un prînz cu secretarul Legăției turcești, Riza-beiu. La 9 Octombrie 1851 acest bun cunoscător al Principatelor și al Turciei întregi recomandă pe sora sa, care ar voi să se întoarcă în Turcia ca institutoare într'o familie armenescă.

Relațiile cu oamenii noștri de la 1848 nu lipsesc. De la Bebek, la 15 Mart 1852, Ion Ghica roagă pe Melik să aibă în grijă pe inginerul Sokulski, care ar voi să lucreze pe lângă bogatul Gezaerli. Din Șumla, la 16/28 Ianuar 1854, Grigore Serurie, Serrurius, autorul unui ciudat poem asupra Brusei, vorbește despre primirea lui și a tovarășilor de către Omer-Pașa: „Omer-Pașa ne-au primit prea bine. Într'însul eu văd un bărbat demn și un general stimabil—și prin urmare sper într'însul...”

«Cit pentru noi, despre înțelegerea ce a avut generalul nostru cu Omer-Pașa, sperăm că peste puține zile vom pleca la Calafat, bine trimiși. Sînt vre-o patru zile de cînd Omer-Pașa a dăruit drept semn de amicitie generalului Tell un cal din cei mai buni cai ai săi. Îmi pare bine că Omer Pașa arată multă amicitie către Romîni, și mai cu samă către generalul Tell, și că se interesează de țara noastră. Nici d. Eliade cu suita sa, nici Sturza cu adiutanții săi, nici Ciaica cu Cazacii, încă până acum n'au sosit aici. Nu pociu înțelege ce va fi cauza. În adevăr, de pe cum mi-ai zis d-ta într'o zi, că cu Omer-Pașa n'o să se poată răsfața unul ca zisul Caimacam al nostru. Sînt curios să vedem, cînd va veni, ce va face și p'aici.»

Tell, la rîndul lui, arată, la 6 Februar 1854, lui Melik o prietenie pe care o va împărți cu Pleșoianu; îi pare bine de răs-

punsul ce s'a dat lui Ion Ghica. Și urmează: „Săptămîna trecută ți-am scris că peste două zile pornim la Vidin. În ajunul plecării noastre sosind Eliade, plecarea s'a suspendat. Omer-Pașa nu mi-a spus încă care e cauza acestei suspendări: se înțelege însă că sînt calomniile lui Eliade. A. Golescu, aflîndu-se mai alaltăieri la bravul Omer, a fost întrebare de acest din urmă pentru ce e rău cu Eliade și pentru ce nu se împacă. Golescu i-a răspuns ce s'a priceput, contînd că pacea cu Eliade e neputincioasă. Pe mine nu m'a întrebare încă nimic Omer despre intrigile dintre noi. După cele ce simt, așteaptă pe Nicolache spre a se putea decide.

„Eliade n'a făcut voiagiul cu Ceaica și Sturza. Acesta din urmă încă n'a mai sosit, nici Ciaica. Popa Șapcă a fost foarte maltratată pe drum de Eliade. La plecarea-li din Pera, a făgăduit popei că voiagiul nu-l va costa nimic. Dar la Andrianopole a făcut vizită Pașii cu mantaua albă.

„Omer-Pașa mi-a spus că Rușii în număr de 30.000 au încunjurat Calafatul: prin urmare se mai pregătește încă o luptă.“

Vorbește apoi de o paradă militară pentru sabia trimeasă de Sultan lui Omer, de căderea lui Mehemed Ali, care singur era pentru războiu, despre dorința de a-și strămuta familia la Smirna.

Pentru a urmă cu încercarea de la Șumla de a face ca Romîni să aibă un rost în războiul ruso-turc prin intervenția la Calafat, „Niculaky“, adică Golescu, scria de la Șumla, la 13 Mart următor, că „de o săptămîină ni s'au zis că putem pleca la Constantinopol“, dar nu s'au dat teșcherelele. „Nu îndrăznim“, spune el, „să vă scrim toate ce se petrec p' aici; intrigile sînt mai mari și mai multe decît la Constantinopole. Răbdare avem multă, și așteptăm.“

Pentru a se putea ajunge la capătul dorit, se propuse — nu se poate spune dacă s'a ajuns și la rezultatul urmărit — o unire a Romînilor din Turcia. Minuta actului de împăcare, redactată de Melik, are acest cuprins:

«En présence des graves événements dont leur pays est le théâtre et des souffrances qu'endurent leurs malheureux compatriotes, les Valaques soussignés, mus seulement par l'amour de la patrie, s'engagent à mettre entièrement de côté leurs affections et leurs vues personnelles, de quelque nature qu'elles soient, pour ne songer qu'à fournir, en commun, un concours

énergique, dévoué, patriotique au gouvernement ottoman pour l'aider, dans la mesure de leurs forces, à combattre, à vaincre les Russes et à délivrer leur patrie du joug qu'ils savent peser sur elle.

En conséquence de cette résolution, une démarche, en corps ou par des délégués, sera faite à la Sublime Porte, dans le plus bref délai, afin d'obtenir l'autorisation et les moyens de nous rendre tous sur le théâtre de la guerre.

Fait le 25 mars 1854, à Péra de Constantinople.

La 22 Februar, un Frances, Blanc, mulțămia pentru că fusese pus în relații cu Tell, care se plinge de intrigile în care se zbate.

Correspondența de față nu mai are nimic despre acestea. Dar ea are scrisori de la Goleștii plecați în Franța.

La 6 Februar 1854, din Marsilia, A. G. Goleșcu, pomenind o altă scrisoare a lui, din Malta, cere să se caute „în casa unde ședea vâra-mieu Alecu (îngă Hôtel de France sau Hôtel de Paris) de la Sambucet, un pachet cu niște hîrtii pentru d. Floreski. Acest pachet e plin cu proclamații de acele de care ți-am trimis o probă pentru ca să vezi singur ce ispravyă ni fac acei cari se zic patrioți. D. Brătianu a subscris acea proclamație în numele unui comitet revoluționar, cînd știi bine ce zicea Alecu că toți tinerii din Paris și-au datără vorba să nu cumva să se facă nimica care să ne compromită pe îngă Poartă sau pe îngă Cabinetele europene. Așa dar cîed că putem lua și noi asupra-ni să aruncăm acele proclamații în foc, fără să mai facem vorbă despre aceasta “ De rea ce a fost marea, n'a putut face memorandumul trimis.

«Te rog să-mi treci o recomandăție făcută din toată inima. *Moderăție și moderăție* întru toate: fie antagonismul politic cît de mare, sîntem datori a ne respecta unii pe alții și a nu ne da sclavi bănuielei și antipatiei. Dacă avem drept, poziția noastră e atît mai frumoasă; dacă ne înșelăm, iar e bine să nu invenimăm nimica. Aceste vorbe pentru polemica care simt că are să înceapă între Romîni acolo.»

Din Paris apoi, la 26 ei explică zăbava memorandumului, avînd prea mult de lucru. Va fi ars pachetul cu proclamațiile. „Brătianul cel tînăr a pretins că acele proclamații s'au trimis pe

cînd nu se aștepta nimic, nici de la Turci, nici de la diplomația europeană. Adrian mi-a spus, din contra, că adunarea în care se vorbise între Romîni că n'ar trebui să ne compromitem nici cãtră Poartă, nici cãtre Cabineturile Puterilor europene s'a făcut cu puțin dupã plecarea mea cu Nicolache din Paris, așa dar cu o lună mai înainte de a se expedia pomenitul pachet. Ce mai faci cu astfel de oameni? Nimic, nimic, nimic. Cred că n'ai fi păstrat sinetul ce ți-am cerut despre aceasta, pentru că nu trebuie să creadă nebunii că avem vre-o patimă în contra lor. Teama mea cea mai mare este ca nu cumva Austria, care trebuie să știe toate, să facă pretenția ca [să] nu armeze Turcia pe Romîni, *precum a făcut de curînd pretenție ca nici Rușii să nu formeze legionul în favorul lor în Principatele romîne.*

Tot ce ar fi mai de dorit acum este ca legionul de la Calafat să înceapă cît mai degrabă a se deprinde cu urmări militare în contra posturilor ce s'ar fi aflînd pe lîngă Dunăre. Prin aceasta am cîștiga două puncturi însemnate: 1°) s'ar găsi prilej ca să vorbească prin gazete de izbîndele Romînilor ca soldați; 2°) ar găsi un pretext și Turcia ca să nu desfacă un legion ce se arată cu foloase pipăite chiar dintru început. Numai de n'am pãți o rușine prin intrigile unora și altora!" A dauge expresia îngrijorării pentru schimbarea ministrului de Războiu turcesc¹.

N. Iorga.

Ceva despre revoluția din 1821 în Terile Romîne

În anul 1827 s'a tipărit la Paris, în editura librăriei Montardier (Rue Gît-le-cœur nr. 4), o carte de XVI-408 pagini, intitulată „*Esquisses des moeurs turques au XIX-e siècle, ou scènes populaires, usages religieux, cérémonies publiques, vie intérieure, habitudes sociales, idées politiques des Mahométans, en forme de dialogues*“.

¹ La 16 Novembre 1856 din Paris, Ștefan asigură că Napoleon al III-lea e pentru unirea Principatelor, dar trebuie meetinguri în Anglia ca acela ținut „cu fonduri moldovenești“, la Brighton. Ar trebui, printre negustori, o subscripție pentru acest scop. La 1843, avem și scrisoare de la E. J. Cochelet, fost consul frances în Principate.

Antorul acestei cărți este Grégoire Palaiologue, care, după moda timpului, nu uita să spună locul nașterii: Constantinopol, iar în prefață mai adaugă că a și crescut în Capitala Turciei, petrecînd acolo aproape toată tineretea și cunoscînd limba țeriv-

Își terminase la 1827 studiile în Franța și, fiind tocmai în ajunul plecării, a voit să înfățișeze publicului frances—drept recunoștință—un tablou al moravurilor poporului care a influențat multă vreme soarta acelei nenorocite Grecii, ce excita pe atunci în mintea tuturor amicilor umanității cel mai viu interes. Făgăduiește că nu va expune în lucrare decît ceia ce a văzut el însuși, ceia ce a auzit din nenumărate conversații cu oameni din toate clasele, ceia ce a putut să afle de la indivizi demni de încredere. A socotit că poate zugrăvi mai bine principalele trăsături ale națiunii turcești punînd persoanele să vorbească, și de aceia a adoptat forma dialogată.

În al treilea dialog se pomenește despre revoluția de la 1821.

„În Capitală agitare, de pe țărmurile Dunării sosesc vești neplăcute. Un general rusesc a pătruns în Moldova, a răscolat pe Greci, Moldoveni, Bulgari și Munteni; a pus mîna pe cîteva cetăți, are o armată numeroasă.

Poarta a cerut lămuriri *elciului* rusesc, dar cînele, de teamă, sau că n'a știut, a răspuns că Țarul este totdeauna foarte umilul serv și credinciosul prieten al Padișahului, că Guvernul nu recunoaște pe generalul care a provocat răscoala și că roagă pe Sultan să trimeată trupe pentru pedepsirea rebelului și a celor cari îl urmează.

Poarta a luat măsurile obișnuite: a spînzurat sau a decapitat pe cei mai de samă popi greci și cîteva sute de Necredincioși din Capitală, cari ar fi stat în legături cu rebelii. Sultanul s'a arătat blînd, mai bine zis prea slab: abia a tăiat în total cinci sute de capete de oameni de samă și de oameni de rînd, nici cu ce să se poată face o piramidă de capete.

În afară de acestea, au mai tăiat și soldații pe ascuns cîteva sute de capete.

Grecii, prinși tocmai cînd voiau să fugă, au fost spînzurați de catargele vaselor.

Răscoala a dat bune rezultate. A umplut tesaurul Statului și pungile particularilor, căci averile celor uciși au fost confiscate.

Turcii au avut un minunat prilej de a se răsbura pe Greci puși supt protecțiunea rigialelor sau cari erau beratlii. Era de ajuns să se găsească în casa cuiva un pistol, o pușcă ruginită sau un cuțit de vânătoare.

Pașa de la Brăila, care este socotit cel mai strașnic general, cînd a auzit de răscoala din Moldova, a mers în cîteva sate locuite de Munteni, pe unde credea că vor trece eteriștii și a tăiat nasurile și urechile țeranilor, a umplut trei butoaie și le-a trimis marelui Vizir. Curierul a cărătat o blană foarte prețioasă, credinciosul Pașa a primit al treilea tui; urechiile și nasurile au fost expuse în piețele publice.“

Anton Oprescu

Incercare de studiu general asupra materialului arhivalic din arhivele vieneze, privitor la istoria Romînilor.

de VIRGIL ZABOROVSKI.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Fără a cunoaște desvoltarea sistemului de guvernare, de organizare și administrare al Imperiului roman-german, respectiv vienes, adică istoricul autorităților și instituțiilor sale, arhivele din Viena nu pot fi studiate și exploatate cu tot folosul ce pot da, și care este foarte însemnat. De-asemena fără a ști organizarea în decursul timpului a acestor arhive.

E drept că și una și cealaltă nu puteau fi niciodată mai deplin studiate decît acuma, cînd întreg trecutul monarhiei dispărute ni stă înaintea, fără nicio restricție arhivalică sau reticentă politică, așa că nu trebuie să ținem de rău pe cercetătorii noștri de pînă acuma de faptul că au oarecare lacune în conducerea cercetărilor lor ¹.

¹ Arhivele vieneze s'au descris publicului, fără restricții aproape, în Octombrie 1913. Cu ocazia procesului moștenitorilor Hohenberg s'au deschis la Arhiva Statului nouă casete cu documente ale lui Ferdinand, tatăl lor, cu material secret extrem de important, care însă nu va putea fi încă întrebuintat. Vezi și *Le bibliographe moderne* (dir. Henri Stein), n-1 din 21 August.

Dar să lămurim mai întâiu, să precisăm anumite noțiuni în ce privește Arhivele în general și cele germane, mai ales vieneze —, în special, pentru a putea merge mai departe cu ușurință.

II.

Arhivele pot conține în general cam următoarele categorii de material: Documente și acte de proprietate, privilegiu, codice, însemnări de drept general, datini și sentințe, acte și registre oficiale, legiuiri și discuții privitoare la ele, acte și documente de Stat. Prima categorie se găsește de multe ori adunată în codice¹.

Arhivele se modifică, în decursul istoriei, după situația socială, politică, etc., de oare ce ele sînt ca un organism viu care reflectă viața politică, socială, economică, în toate nuanțele și schimbările ei. Analogia cu un organism se vedește și în faptul că, fiind unitară și trebuind să fie, o arhivă se divide totuși și evoluează în decursul timpului. În epoca modernă, de exemplu, actele de Stat se înmulțesc, după cum în epoca deșteptării burghesiei actele comunale, cetățenești sînt mai numeroase. De aici istoria orașelor care înflorește ca o consecință. Odată cu organizarea poștei scrisoarea ia o mare extensiune și se arată tot mai mult în arhive, etc.

Istoria, de asemeni, dezvoltîndu-se, a influențat foarte mult asupra prefacerii și organizării arhivelor, precum, mai ales, asupra păstrării materialului. Foarte mult material s'a pierdut, fie cînd, se afla răspîndit în biserici, castele, etc., fie cînd s'a concentrat în Arhive centrale².

De la 1815 nu se mai pierde însă aproape nimic, iar între

¹ Codicele pot fi și o colecție mai nouă de mai multe categorii, cuprinzînd și memoriile, rapoarte, scrisori, pamflete, notițe, ziare, broșuri, care n'au putut fi clasate în categoriile mari sau care se află în două sau mai multe exemplare manuscrise sau tipărite, în Arhive. Atunci se dau mai ales la bibliotecile mari. Vezi mai departe despre Codicele de la Nationalbibliothek din Viena (foastă Burgbibliothek).

² Din sec. al XII-lea și al XIII-lea de ex. în arhivele romane s'au păstrat registre și copii ale *ieșirilor numai*, căci numai acelea interesau, fiind în general documente care rezolvau chestii de proprietate, un privilegiu sau o chestie de drept. Intrările s'au distrus, lucru constatat mai întâiu de Finke în arhivele regilor aragonesi.

1848-71 interesul general pentru afacerile Statului și pentru istorie garantează definitiv materialul arhivalic. De la 1871, crescînd tot mai mult simțul național, în Germania mai ales, acest fapt intensifică și mai mult respectul, grija de arhive ca deposit al trecutului. Conținutul micilor arhive și organizarea lui în timp și spațiu trebuie *descrise perfect și sigur* în repertorii, registre, inventarii, tabele analitice, elencuri, fișe, etc., manuscrise și tipărite, nelăsîndu-se nimic — pe cît posibil — la memorie: altfel în cîtva timp materialul devine inutilizabil, fie în scop practic, fie științific.

Căci o arhivă trebuie să fie sinteza a două lucruri: viața zilnică a afacerilor (mai ales ale Statului) și știința liberă a istoriei. Așa dar organizarea trebuie să fie și de natură practică și științifică, căci, dacă am vrea să organizăm într'un sens sau în altul numai, unde ar fi limita¹? De fapt arhiva va trebui să fie sufletul afacerilor publice ale Statului și numai în urmă, izvorul și îndreptarul științei.

De aceea se va proceda la o nouă organizare a sistemului (care acuma e din nou necesară și la Viena, semnăndu-se acolo de specialiști de samă ca O. Redlich)², la înlăturarea materialului expletiv — din timp în timp — de sigur cu considerație, în măsura posibilului, pentru interesul științific, — urmărindu-se o limitare, o circumscriere și o revisuire constantă a Arhivei secrete (a Ministeriului de Externe de ex.) care evoluează în sensul că multe lucruri secrete pot fi utilizate după o vreme.

Se urmărește deci dezvoltarea unei înfățișări organice și putința de utilizare cît mai lesnicioasă a arhivelor, materialul fiind în funcție de mersul afacerilor și de modificarea interesului, a punctelor de vedere și a perspectivei ideologice.

Pentru aceasta este de nevoie să se publice regulat și treptat repertorii, tablouri și «arhivalii». Aceasta și din alt motiv: Arhiva

¹ Întrebuințez termenul „trebuie“, pentru că vorbesc despre o arhivă ideală, spre care evoluează arhivele occidentale, făcîndu-se mari eforturi, și apoi fiindcă o arhivă nu este niciodată definitiv orînduită, trebuind să fie modificată, neîntrerupt.

² Osw. Redlich. *Archivlehre* (curs la Universitatea din Viena).

Statului urmărește să centralizeze istoria țării¹, prin copii din toate arhivele din țară și străine².

Pe cât posibil, arhiva și registratura vor fi unul și același lucru, însă și una și alta trebuie să fie, în organizarea lor, „quintesența mersului afacerilor“ (Bachmann), însăși devenirea istorică a lucrurilor, cu înlăturarea a ceea ce nu e de esența afacerilor și a istoriei.

Inima arhivei, așa zice, este camera unde sînt concentrate cataloagele, spre consultare și în care se găsește descrisă, cu discernămint și exactitate, *însăși arhiva*.

În ce privește Ministeriul de Externe, acesta va avea arhiva lui proprie, cuprinzînd memorii³, tratative, protocoale (procesee verbale) de conferințe diplomatice⁴, tratate și războaie, chestii de drept internațional, instrucții, indicațiuni, note de rapcarte — între cel ce însărcinează și cel însărcinat, rapoarte consulare, chestii de delimitare și de vămii⁵. În general se păstrează nu-

¹ Proiectul lui Napoleon din 1810. Vezi Ch. Langlois et H. Stein, *Les archives de l'histoire de France*, Paris 1891.

² Transcrierea copiilor poate fi și parțială, dar inventariile trebuie să fie complete.

³ Memorii pentru pregătirea conferințelor, chestionare, pregrame, ordonări ale mersului afacerilor, etc.; Bittner, *Aktenkunde* (curs la Univ. din Viena).

⁴ Acestea încep să se păstreze din sec. al XVIII-lea, iar în timpurile mai nouă se redactează în vederea publicării. Protocoalele de la Brest-Litovsk de ex. sînt redactate mai ales în vederea publicării. Iată deci o nouă nuanțare a materialului, după interesul epocii (Bittner, „*Aktenkunde*“).

⁵ Delisle, *Origines des archives au Ministère des Affaires Étrangères* (Bibliothèque de l'École des Chartes, XXXV, 1874); Ministère des Affaires Étrangères, *Rapport sur les travaux de la Commission des Archives diplomatiques*, Paris 1883.—Arhiva Minist. de A. S. din Paris cuprinde: 1-ia Corespondență politică (15.000 vol.) și anume depeșile ambasadiorilor și coresp. ministrului de Externe cu agenții săi din străinătate, coresp. personală și chiar brulioane; acest material e împărțit pe fonduri: „fonds d'Angleterre, de Prusse“, etc., cu supliment (răspunsuri, rapoarte); 2. *Memorii și documente* („fonds de France“), apoi tratate, frontiere, protocoale, ceremonial, consulat, gazete străine, corespondențe cu prinții germani, memorii politice, militare, de comerț, afaceri particulare *pe alfabet, supravegheri de suspecți, decorați, călătorii oficiale sau semioficiale* („fonds étrangers“). Există un inventariu, analitic al Arhivelor Ministeriului. Publicații: G. Lefèvre-Pontalis, „*Correspondance politique d'Odet de Selve; ambassadeur de France en Angleterre (1546-49)*“, Paris 1888; „*Recueil des instructions données aux ambassa-*

mai actele, documentele, hărțile și broșurile de ex. fiind trecute la Arhiva Statului sau aiurea. În Arhive actele¹ se despart de documente, hărți și broșuri, căci în organizare trebuie să intervină și criteriile de ordin practic-material. În această ordine de idei, sînt anumite materiale care se pot da cu ocazia scsr-tării, cînd materialul mai vechiu de treizeci de ani se vede (de obicei din zece în zece ani) — la muzee sau biblioteci —, primind alt material în schimb. Aceasta este originea materialului arhivalic ce se află în Biblioteca Națională din Viena, compus din codice conținînd memorii, anale, descrieri de călătorii, scrisori, rapoarte provenite din arhive, dar neputînd servi la un scop arhivalic².

Documentele se clasează cronologic și pe săli și se descriu în fișe, registre și repertorii, actele pe cît posibil pe afaceri, după ce s'au împărțit în *politice și administrative* mai întăiu. Totul se repartizează și e prevăzut cu «signatura» și «proveniența» care se poate găsi în inventare și registre cu ușurință și care resumă esențialul categoriei în fața căroră ne aflăm.

În Franța s'a păstrat mai ales — dar nu totdeauna³ — principiul provenienței, lăsînd actele în dosarul în care se găsesc, dar repertoriindu-le și inventariindu-le amănunțit. La Veneția și Viena de ex. s'au desfăcut actele și aranjat în mai multe categorii nouă, luîndu-se acte din anumite registraturi ale diferitelor autorități sau consilii și punăndu-le împreună: cînd erau referitoare de ex. la o chestie turcească, la Turcica, etc. O nouă orînduire este foarte greu de făcut, implică o muncă

deurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française; Autriche (Albert Sorel), Paris 1884; Pologne (L. Farges), Paris 1888; Russie (Rimbaud), t. I, Paris 1890.

¹ Actele sînt foarte variate, mai întăiu ca structură intimă (concepte, originale, copii), apoi ca formă, a căreia diferențiere începe în secolul al XVIII-lea. Anexele se păstrează, dar nu totdeauna lingă act, însă în acest cas trebuie să poată fi ușor urmărite. Forma este variată și trebuie totdeauna precisată. Autorităților superioare li se adresează rapoarte sau aduceri la cunoștiință (Anzeige), celor egale note și adrese, celor inferioare, secrete, rescripte, ordine, intimațiuni, instrucțiuni (Bittner, „Aktenkunde“).

² Armand Baschet, „Souvenirs d'une mission. Les archives de la sérénissime République de Venise“ (Paris, Venise 1857), remarcă valcarea *manuscritelor* din biblioteca Burgului vienes.

³ Vezi mai departe. Vezi și *Les archives de l'histoire de France*, etc.

enormă, plină de multe primejdii, dintre care cele mai mari pentru o arhivă sînt *confusiunea și împrăștierea (dispersiunea)*.

Scopul urmărit constant de o nouă orînduire este *simplificarea*, și atunci metoda cea bună este ca, la concentrarea diferitelor registraturi într'o Arhivă Centrală ca și la orînduirea unei arhive speciale, să se respecte ambele principii, așezîndu-se sau lăsîndu-se în cadrul *provenienței* actele pe afaceri, cu scopul ca actele cutărei autorități sau cutărui consiliu să fie împreună sau să poată fi găsite ca atare, iar în interiorul acestei orînduiri să putem găsi o anumită afacere, chestie sau problemă pe cît posibil concentrată. Vom vedea mai departe în ce măsură s'a putut realiza acest lucru la Viena¹.

III.

Arhivele vieneze sînt, în aproape totalitatea lor, registratura autorităților Imperiului, începînd cu cea mai înaltă care e Împăratul și numărînd diferitele consilii și cancelarii, care se înființează sau desființează, se contopesc și se transformă, continuînd une ori să trăiască și să lupte cu o autoritate rivală, mai nouă, complicînd și risipînd aceleași afaceri ca apoi să le

¹ Rezultatele tuturor operațiilor trebuie centralizate în categorii și trecute în inventarii, etc. Cel mai bun sistem pare oel pe fonduri. E drept că, dacă creezi o categorie, ca de ex. în Arhiva Statului franceză (originea materialului Arhivelor franceze îl formează tezaurul de carte al regelui, registrele Parlamentului, cartularele măvăstirelor și comunelor): „Monuments ecclésiastiques (série L)” sau „historique”, etc., va fi mai întăiu greu să determini precis unde merge un act și atunci va trebui să-l iei într'un dosar, desperechindu-l ca să-l dai într'altul, etc. De aceea s'a făcut mai bine cînd s'au putut păstra dosarele întregi.

Se vede deci că repertorisarea pe indice, table, fișe, regeste, resumate, publicarea de inventarii analitice, sînt absolut indispensabile și poate cele mai importante operații ale unei arhive. Astfel la Viena, la Arhiva Statului, s'au orînduit foarte laborios fondurile pe categorii destul de numeroase și acum se încearcă să se restabilească, în teorie măcar, vechea registratură. Un exemplu: cele două diplome (côpii) acordate lui Brîncoveanu de către Împăratul Leopold la 30 Ianuar 1689 (cunoșcute până acuma indirect) se găsesc în „Hungarica” (fasc. 135), unde Giurescu nu le-a căutat. Ele au fost repartisate acolo fiindcă Împăratul bazează întreaga situație creată de aceste diplome pe vechile legături ale Terii-Românești cu Ungaria! Oriunde ar fi repartisat un act, trebuie să putem afla din registratura cării autorități sau consiliu provine.

centralizeze; autorități cu competențe destul de variate și schimbătoare, după epocă, împrejurări sau personalități conducătoare.

Aceasta de oare ce afacerile erau multe și, cu creșterea Imperiului, se dezvoltă mereu, se creiază nouă organe, consilii, cancelarii, toate urmărind centralizarea cît mai strînsă; apoi, fiindcă, natural, afacerile sînt variate, într'o epocă de prefacere și consolidare, cum este aceea a războaielor turcești de ex., mai mult încă, fiecare afacere avînd spețe variate. Așa dar mulțimea afacerilor, crearea de nouă organe, pe lângă cele vechi, care de obicei continuă să trăiască, prefacerile Imperiului, din Imperiu roman-german, în Imperiu central-oriental ca tendințe, apoi definitiv habsburgic, acestea toate explică varietatea și bogăția materialului arhivalic.

Lucrul nu împiedeca însă că afacerile interne și externe trebuiau să meargă și la Împăratul: personajii importante și anume autorități mai puternice concentrau și centralisau, une ori prea mult, afacerile numeroase și complicate ale Imperiului, în creștere, în devenire, el însuși un fel de mecanism dinamic caracteristic. E ca un marș în etape, cu o companie aproape neîntreruptă, mersul politic și administrativ al Imperiului vienes—de multe ori cam greoiu sau încet.

Unitatea activității însă era dată prin Împărat, prin tendințele de stăpînire și unificare habsburgică și prin însăși natura lucrurilor și impunerea împrejurărilor.

Să încercăm a face un scurt istoric al organizării în general și al autorităților centrale (*Zentralbehörde*)¹ ale Imperiului.

¹ Din Fellner-Kretschmayr, „Die österreichische Zentralverwaltung“, 3 vol. 1907.

De la acoste autorități centrale provin, nu numai arhiva Statului, extraordinar de bogată pentru politica orientală, dar și Arhiva Ministeriului de Interne (desvoltat din centrala cancelariilor aulice, așa-numitul „Directorium in publicis et cameralibus“ al Mariei-Teresei), precum și aceia a „Hofkammer“ ei (Chambre des comptes), în care sînt și chestii cemeriale care ne privesc, neexploatate, apoi a Ministeriului de războiu. Acesta conține enorm de mult în privința noastră în complexele războaielor cu Turcii; de asemenea se află foarte mult aici despre Romîni din Ardeal, în special despre răscoale ca aceea a lui „Hakul“ (aceasta de fapt la Staatsarchiv) din regiunea Bistriței (1761) și mai ales a lui Horea. D-l N. Iorga prevăzuse că în actele Consiliului (Hofkriegsrat) aulic de războiu se găsesc și acestea (N. Iorga, „Istoria Romînilor din Ardeal și Ungaria“, vol. II).

Statul austriac de funcționari și cu tendințe centraliste începe să se organizeze încă supt Maximilian I-iu (1493—1519), dînd un început de precizare și de statornicie mijloacelor și organelor de guvernare și administrare.

Ferlinard I-iu (1522—1564) statornicește un Consiliu aulic (Hofrath) și un Consiliu secret—pentru afaceri externe în special. Numai cel de-al doilea va avea un viitor și ne interesează în deosebi. De asemenea stabilește un Stat de războiu al Curții (Hofkriegsrath); care va deveni și va rămînea foarte important, precum și o cancelarie generală a Curții, pentru a expedia decisiile primelor două Consilii și pentru ataceri interne în special precum și o Cămară a Curții (Hofkammer), pentru finanțe. Consiliul secret se transformă evoluînd, supt Leopold I-iu (1657—1705), în conferință secretă (Geheime Conferenz), un început de Consiliu de miniștri, sfîrșind¹ chiar prin a deveni după 1848 Consiliul de miniștri în sensul coptimporan. Procesele-verbale ale conferinței secrete (Conferenzprotokolle) conțin debaterile din acest Consiliu (care une ori se țineau acasă la un personagiu important: Prothocollum conferentiae bey Irer Excellenz Grafen Kinsky, 21 Sept. 1698, în Hurmuzaki, „Fragmente“, III, p. 453) cu deosebire asupra chestiilor externe.

În același timp încep să se întemeieze, una după alta, cancelariile, atingînd supt Carol al VI-lea (1711—40), cînd avem și o «italienische Hofkanzlei» și urmașii lui imediați, și un Consiliu spaniol (cu ocazia războiului de succesiune spaniol), «Spanisches Rath».

Toate aceste cancelarii pentru diferitele țeri urmăriau să stăpînească mai adînc nenumăratele chestii ale acestora, pentru ca în urmă să le *unească* la Viena, fie într'o Cancelarie mai generală, fie în Consiliile conduse de vre-un Ministru sau de Împărat. Astfel era o Cancelarie aulică austriacă, una boemă, una ungară și transilvană, etc. Maria-Teresa concentrează cancelariile aulice, chestiile lor mai bine zis, «într'un fel de

¹ Sînt de obicei note de conducere a debaterilor, însemnări și ciorne. Un exemplu: la fasc. 1688 găsim o foaie pe care e notat : „1. Über die Gesandten; 2. Über die Mittel; 3. über den Weg nach Wallachey“. Apoi cîte-odată frase nelămurite, etc. Chestiile propuse sau tratate aici sînt rezolvate mai ades de Cancelaria Statului sau de Consiliul de războiu, unde le-a găsit Giurescu. Dar chiar aceste fragmente nu sînt lipsite de interes.

centrală», Directorium in publicis et cameralibus, un fel de ministeriu de Interne, de care depinde și direcția Arhivei de Stat, iar la 1761 se înființează Consiliul de Stat (Staatsrath), o mare efortare de centralizare în care găsim nenumărate chestii interne de toată natura ale diferitelor țeri, iar supt Iosif al II-lea, la un moment dat, Ungaria, neînglobată sigur și deplin în nicio cancelarie de fapt, umple coloanele indicelor acestui Consiliu.

Ambele aceste autorități Consilii centraliste au o soartă șo-văitoare¹.

În sfârșit, dacă afacerile interne împărțite de diferitele cancelarii, centralizate pentru cîtva timp de Directorium și de Consiliul de Stat, se îndrumau pe calea unificării tot mai mult, afacerile externe scăpau din rivalitatea Cancelariei Imperiului (Reichskanzlei) și rămîneau conferinței și cancelariei aulice și de Stat (Hof- und Staatskanzlei), care de la 1742 monopolizează definitiv aceste afaceri împreună cu cele ale Casei imperiale și ale Curții, devenind astfel un premergător al Ministeriului Casei imperiale și de Externe. Această unificare merge paralel cu formarea conștiinței comune — într'o măsură oarecare — a întregului organism în lupta contra Turcilor, în special în epoca ofensivă².

Situația cerea mai înainte de toate o centralizare și o sta-tornicire a chestiilor diplomatice — cea ce văzurăm —, dar mai ales a chestiilor financiare și militare. De la Maximilian I-*iu* chiar, impozitele devin importante — se trece de fapt de la sistemul domeniilor și regalilor la impozite. Contribuțiunea (contributio) fiecărei țeri — destinată pentru armată — este so-

¹ Heck-Bidermann, „Der österreichische Staatsrath“, 1868—79, 3 vol. Acest Consiliu nu era de fapt o autoritate și nu avea o cancelarie, așa că ni-au rămas numai procesele-verbale ale consfătuirilor, ca și de la conferințe secrete. Războaiele erau făcute în cancelaria respectivă (de ex. cea transilvană pentru Transilvania, etc.). Și acolo trebuiesc urmărite. Cum acestea s'au centralizat prin Directoriu în Ministeriul de Interne, acolo vom căuta actele privitoare la numeroasele chestiuni ce se găsesc în indicele așa de complet ale Consiliului de Stat (Staatsrathakten). Despre Romîni din Ardeal se află foarte mult.

² Am ales pentru tabelele analitice de material arhivalic de la sfârșitul studiului acestuia tocmai o parte din această epocă, fiind mai caracteristică pentru mecanismul, mașina administrativă Imperiului.

cotită în fiecare an în mod exact¹. Cămara curții, autoritatea centrală pentru finanțe, care nu e recunoscută de Unguri, este ajutată în organizarea intrării impozitelor de diferitele cancelarii și de Directoriu și mai ales de Consiliul de Stat (Staatsrath), care se ocupă foarte des cu fixarea contribuției, cu care ocazie trebuie să cunoască țările, locuitorii și împrejurările și afacerile respective, cît de neînsemnate².

Era natural ca, revoluția și statornicirea bazei autorităților centrale căzînd în timpul războaielor, cea mai centralizată și mai unificativă autoritate centrală să fie cea militară.

Pe cînd Justiția este desfăcută din administrație abia de Maria-Teresa, Consiliul aulic de războiu (Hofkriegsrath), prezintă încă de la început o deosebită independență și, mai mult, concentrează în el adesea și afacerile externe, adresîndu-i-se concluziile sau decisiile Conferinței secrete în legătură cu războiul, pînă la 1742, cînd Cancelaria Curții și Statului iea deplin asupra ei afacerile externe. De aceea s'a putut zice că, afacerile externe privind pe Ruși și pe Turci, deci și pe noi, au fost pe sama Ministeriului de Războiu mai ales³.

Vom vedea în ce măsură, trecînd la descrierea și analizarea materialului arhivalic în general, pentru a examina în urmă fiecare arhivă mai importantă în parte, sfîrșind cu expunerea unui plan metodic de lucru în arhive, precum și cu un număr de tabele analitice ale materialului studiat în aceste Arhive.

¹ Vezi actele Consiliului de Stat (Staatsrathakten). De aici bogăția informativă a acestora.

² Factorul economic devine tot mai însemnat. Barber, Die wirtschaftliche Grundlage des Feldzuges der Türken gegen Wien 1683, Viena 1916. Se începe și politica comercială supt Maria-Teresa și Iosif al I-lea. Materialul documentar al comerțului tot în Arhiva Camerei de comerț (Hofkammerarchiv). V. și M. v. Herzfeld, Zur Orienthandelspolitik Osterreichs unter Maria Theresia in der Zeit von 1740-44, în „Archiv für österreichische Geschichte“, CVIII, Viena 1919.

³ Cu Rusia de ex. nu sînt relații diplomatice regulate, cu Turcia e mereu războiu, iar chestiile privitoare la noi, în acea epocă, privesc mai ales războiul. Foarte multe rapoarte (relațiuni) sau memorii (diarii) ale rezidenților, internunțiilor și interpreților se adresează direct din Constantinopol sau Adrianopol Consiliului aulic de Războiu. Împăratul de asemeni comunică direct cu presidentul Consiliului de Războiu.

IV.

Din înfățișarea cea mai generală a materialului foarte bogat din arhivele vieneze¹ reiese că el trebuie să fie rezultatul următoarelor operațiuni — în principiu —: la conștiința anumitor consilii și Împăratului — une ori direct — ajung anumite chestiuni prin agenții din străinătate, internunții, rezidenți, prin alți informatori sau pe altă cale, pentru cele externe; prin autorități subordonate sau funcționari pentru cele interne, sau chiar pe cale strict personală — supt formă de scrisori, rapoarte, dări de samă, informații, notițe, memorii, studii, petiții, etc.

¹ Iată o încercare de bibliografie despre Arhive în general, și despre Arhivele germane — respectiv vieneze — și despre publicațiile de materiale. Löhner, Archivlehre, Paderborn 1790; Armand Baschet. Les archives de la sérénissime République de Venise, Paris Veneția 1857; Champollion-Figeac, Manuel de l'archiviste, Paris 1860; Ch. V. Langlois et H. Stein. Les archives de l'Histoire de France; Delisle, Origines des archives au Ministère des Affaires Étrangères (Bibliothèque de l'École des Chartes, XXXV, 1874); G. Wolf. Geschichte der k. k. Archive in Wien, Viena 1874; G. Wolf, Das k. k. Kriegsarchiv, Geschichte u. Monographie, Viena 1878; Henri Bordier, Les archives de la France, Paris 1855; Gustav Winter, Die Gründung des k. k. Haus-Hof- u. Staats-Archiv (Archiv für öster. Geschichte, 1892); G. Winter, Das Staatsarchiv. 1904; O. Redlich. Das Archivwesen in Österreich (in Mitteilungen der Archivsektion der Zentralcommission, vol. VI); O. R., Staatliches Archivwesen in Österreich, in Correspondenzblatt des Gesamtvereins der Deutschen Geschichte, 1911; Neue Organisation des österr. Archivs, in Mitteil. des Archivrates (I. 1913); Mayr, Über Staats u. Archivwesen, in Zeitschrift des Volkswirtschaft, XII; Cuvelier, Les archives autrichiennes, Revue des Bibliothèques et des archives de Belgique, 1906; diferite reviste și publicații ca: Historisch; Denkmäl. III, Archiv Sektion, Mitteilungen des Archivrates 1913; Mitteil. des k. k. Kriegsarchivs, etc. etc.

Publicații (în afară de cele românești destul de bogate, din Magazinul istoric, Hurmuzaki, Iorga și Giurescu, etc.) mai importante de documente bazate pe material arhivalic austriac care sînt: 1. Fontes rerum austriacarum, Österreichische Geschichtsquellen (herausg. von der historischen Kommission der Akademie der Wissenschaften in Wien, II. Diplomataria et acta, Viena 1855; și urm. 2. Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Viena 1913 și urm., vol. 1 și 8: Chronologisches Verzeichnis der österr. Staatsverträge (1526-1847), vol. 2. Uebersberger, Österreich u. Russland seit Ende des 15. Jahrhunderts, vol. 1 (1488-1605). 3. Österreichs Staatsverträge, England; I. (1526-1748). 4. Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs. 5. 6. 7. Die österr. Zentralverwaltung (—1749). 8. 9. Österreich

Consiliul, autoritatea centrală, desbătea chestiunea, și Împăratul, direct sau indirect, da concluzia sau rezoluția, care se comunica autorității, cancelariei respective sau altui consiliu, dacă era cazul — de ex. celui de războiu, putând și acesta, la rîndul său, comunica și el cu alte autorități sau Consilii și în special personal cu Împăratul sau cu comandanții în campanie.

Staatsverträge. Siebenbürgen (162) — 1690). 10. Niederlande I (—1722). 11. Familienkorrespondenz Ferdinands I. 12. V. Bibl. Familienkorrespondenz Maximilian, II.

Monumenta historiae Bohemica, ed. A. Gindely, 5 vol., Praga, 1764-90. Analecta monumentorum omnis aevi vindobonensis ed. A. F. Kollar, 2 tom., Viena 1761-2; Quellen zur Geschichte der Stadt Wien, hersg. vom Altertumsverein zu Wien, Viena 1895 și urm.

Monumenta historica ducatus Carinthiae, hersg. von A. Jaksch; Tirolische Geschichtsquellen, Innsbruck 1867; Regesta Habsburgica, Regesten der Grafen u. Herzöge von Österreich aus dem Hause Habsburg, I vol., Innsbruck 1905; Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae, Praga 1855 și urm.; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich, Praga 1905 (vezi și Dahlmann-Waitz, n-le 1084—1109); Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères depuis 1763 Jusqu'à nos jours, publ. p. L. Neumann, 6 vol., Leipzig 185-59, Nouvelle suite p. L. Neumann et Ad. de Plason, t. 1—19, Viena 1877—1909; Monumenta Hungariae historica, Pesta, 1857 și urm., I: Diplomataria, vol. 1—34; III. Monumenta comitialia regni Hungariae, vol. 1—14, III $\frac{1}{2}$: Monum. regni Transylvaniae, vol. 1—24; IV. Acta externa; Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 1-30, Agram 1863 și urm.; G. Fejér, Codex diplomaticus Hungariae, II părți în 40 vol. și 3 indice, Buda 1829-44; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, ed. G. Wenzel, 12 vol., 1861-74; Codex diplomaticus andegavensis, ed. E. Nagy, vol. 1-6, 1878-91; Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, ed. Smiciklas, Agram, 1904—10; Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens, hersg. von G. Teutsch u. F. Firnhaber, Viena 1857; Urkundenbuch zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen (hersg. von Zimmermann, Werner u. Müller), vol. 1-3, Sibiu 1892 și urm. Pentru epoca studiată aici cu deosebire Gévay (A. v.), Urkunden u. Aktenstücke zur Geschichte des Verhältnisses zwischen Österreich-Ungarn u. der Pforte im 16. u 17. Jahrh., 3 vol., Viena 1838-42; Die Berichte des kaiserl. Gesandten Fr. von Lisola (1655-60). herausg. von A. F. Pribram (Archiv für österr. Gesch., 70), Viena 1887; Die Hauptrelation des kaiser. Residenten in Konstpel Simon Reniger v. Reningen 1649—66 (Mittel. aus dem Kriegsarchiv, 12); Militärische Korrespondenz des Prinzen Eugen v. Savoyen, ed. F. Heller, Viena 1848; Ph. Röder von Diersburg. Des Markgrafen L. W. von Baden Feldzüge wider die Türken, 2 vol., Karlsruhe 1839-41; Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland u. Österreich im 17. Jahr., ed. J. Fiedler (Fontes rerum austr., 27), Viena 1867; Venezianische Depeschen vom Kaiserhof, Abteilung

Împăratul scria personal președintelui Consiliului de războiu sau comandanților¹.

Astfel întâlnim o complexitate caracteristică, atât pentru intrări (Einkläufe), cât și pentru ieșiri (Ausläufe)², când urmărim aceeași chestie în toată extensiunea ei. Dacă însă cunoști mașina, nu va fi extrem de greu să stringi o chestie în întregimea ei — acuma când toate arhivele sînt deschise —, acoperind lacunele de până acuma.

Tendința de unificare deplină, puternică persistă și se arată la tot pasul, dar era în însăși natura lucrurilor, atât pentru chestiile externe, unde atîtea State, atîtea chestii sau personaje interesau anume autorități — fiind mai ales o implicare a chestiilor diplomatice și războinice, care une ori merg foarte departe —, cât mai ales pentru cele interne, pentru ca o carecare descentralizare a chestiilor, o reacțiune, să se manifeste.

Ceia ce face să fie hotărîtor în orice chestie internă sau externă pe care o urmărești, *este principiul provenienței*: *adecă trebuie să cauți după autoritatea sau autoritățile, cancelariile, consiliile* (respectiv după arhiva lor, dacă e încă întreagă, sau urmărind-o

II, prelucrate de A. F. Pribram 1657-51) Viena 1901; Briefe Leopolds I, an Wenzel v. Lobkowitz (Archiv für österr. Geschichte, 80); Das Kriegsjahr 1683 nach Acten u. anderen authentischen Quellen dargestellt, in Abtheilung für Kriegsgeschichte der k. k. Kriegs Archivs, 1883 (vezi și O. Klopp, Das Jahr 1683 u. der folgende Türken-Krieg bis Carlowitz 1699, Graz 1882), etc., etc. Diverse publicații și reviste: Archivalischer Almanach, Hedtler, 1908-9; Zeitschrift für Archivkunde; Zeitschrift für deutsche Archive; Archivalische Zeitschrift; Correspondenzblatt; Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst; Bibliographie moderne, Courrier international des Archives et des Bibliothèques, directeur Henri Stein; Zentralblatt für Bibliothekswesen herausg. v. Paul Schwenkl; Mitteilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung (Osw. Redlich), Innsbruck; Litterarisches Zentralblatt.

¹ Ex.: Leopold către marchisul de Baden în 1688-89, fasc. IX, 9/1913 X, XI, Arhiva de războiu. Războaiele turcești. În 24 Octombrie 1679 împăratul scrie personal marchisului să cruțe țerile lui de cvartiruire și deci să o facă în Muntenia (fasc. X, Cabinetakten). Vezi și Moriz Edler von Angeli, Der Feldzug 1689 (Mitt. d. Kriegsarchiv). În altă parte împăratul își expune voința lui personală de a trece Țara-Românească între țerile Coroanei.

² Acestea constau din concluzii, decizii și numeroase instrucțiuni (Weisungen) foarte instructive.

unde este desfăcută ori repartisată), cari, *la un moment dat*, trebuiau sau puteau fi competente într'o anumite chestiune.

Trebuie așa dar refăcută filiera unei chestii în funcție de momentul administrativ politic și de guvernarea Imperiului, și în acest sens să cauți actele pe care le urmărești¹.

Caracterul esențial în această direcție și care a rămas imprimat în arhive și în materialul lor este creșterea dinamică și activă, în înnaintare, în întindere, adîncire și complicare, pe de o parte, iar, pe de altă parte, eforturile necesare acțiunii neoprite de războiu în afară, de încheierea înnăuntru, eforturile de unificare, de centralizare, de concentrare.

Ar urma deci, dacă înregistrarea cea veche ar fi rămas, să ne aflăm în fața unor registraturi numeroase ale diferitelor autorități, ale Împăratului, Casei și Curții imperiale și regale, care registraturi și-ar împărți chestiile diferite externe și interne, potrivit competențelor la un moment dat, potrivit nevoilor și de organizare și de acțiune imediată războinică tot de odată, precum și caracterului foarte pronunțat personal al Monarhiei, cere rămîne, cum poate, până la urmă.

Ar fi trebuit prin urmare să urmărim fiecare chestie la diferitele registraturi, și, cu cît am urmări-o la mai multe, cu atît ar fi mai bine; natural fără să uităm arhivele private, în care ar fi urmat să găsească une ori cel mai important material în marile chestii politice și militare.

Aceasta ar fi trebuit să fie înfățișarea materialului, și am descris un lucru care trebuia să fie, fiindcă în metoda de cercetare este necesar să se țină samă de această teoretică înfățișare a materialului, trebuie să-i fie chiar fidelă cu totul. Căci s'a întîmplat că, în secolul trecut (începînd de la 1851 mai ales), dar și mai înnainte², s'au făcut, după diferite alte mutări și schimbări, un fel de reorganizare³ a materialului și nu s'a făcut

¹ Vezi exemplul de mai sus, d. N. Iorga indicînd Consiliul aulic de războiu pentru chestia Horea, pe care alții voiau s'o caute la Staatsrathacten de la Cancelaria Transilvaniei, unde totuși este ceva, — potrivit celor spuse, mai sus.

² Vom vedea aceasta în amănunte vorbind mai ales despre fazele. Arhivei de stat (fostă Haus-Hof u. Staats-Archiv).

³ Ultima revizuire a materialului, în 1920, după deschiderea deplină a Arhivelor în Octombrie 1918. Acum se lucrează la reconstruirea vechii registraturi (reg. N.) și la o nouă aranjare, pe care o cere noua perspectivă istorică și noile împrejurări.

într-o măsură după principiul provenienței — adică după autoritatea de la care emanau diferitele acte —, dar și după principiul „privinței“ (concernant, betreffend), — deci după chestii și probleme istorice. Orînduirea generală însă a materialului extern s'a făcut mai ales după țara de la care provine sau pe care o privește — aceasta fiind și organizarea mersului afacerilor¹ —, iar cel intern, după autorități sau după chestii. Materialul imperial s'a alcătuit din acte luate din toate părțile, după cum caracterul personal sau familiar imperial este destul de pronunțat, formîndu-se o arhivă a Casei, care conține, bineînțeles și un bogat material al vieții de familie a Habsburgilor, interesant de sigur și din alte privinți.

Această reorganizare a materialului arhivalic, care pentru cercetarea științifică nu este neprincioasă, s'a recunoscut însă astăzi ca imperfectă.

Pentru a ni da sama bine de adevărata situație a materialului arhivalic din Viena, este necesar să cunoaștem mai intim organizarea și conținutul arhivelor, după importanța lor.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V.

Din autoritățile centrale ale vechiului Imperiu roman de națiune germanică s'au dezvoltat, în timpuri mai nouă, cele trei mari arhive, și anume: Reichskammerarchiv din Wetzlar (astăzi Arhivă a Statului prusian), Reichshofratsarchiv (Arhiva Consiliului autic al Imperiului) din Viena și Erzkanzlerarchiv din Maiența².

Aceste două arhive din urmă formează baza Arhivei Statului din Viena, împreună cu Arhivele diferitelor țeri vechi austriace³.

¹ Ministeriul de Externe austro-ungar (rezultat al Cancelariilor de Stat și al Consiliilor respective (mai ales Geheime Conferenz), era împărțit pe secții (referate), cu cite un referent în frunte, după țeri sau regiuni, de ex. Balcanii, Turcia, Răsăritul (Rusia, România), etc. Materialul arhivalic al Ministeriului de Externe frances este ordonat în mod analog (fonds d'Angleterre, etc.). Vezi: „Les archives de l'histoire de France“ de Ch. V Langlois și H. Stein, Paris 1891.

² Arhiepiscopul din Maiența, ca șef al „Statelor“ (Ständen), era un fel de autoritate rivală a Împăratului. Arhiva se află de la 1851 în Viena.

³ Vezi Repertoriul lui W. Putsch (1527-47) al Arhivelor prinților anstrieci (Archiv der österr. Landesfürsten). Cf. Oswald Redlich. Archivlehre (curs citat) — Registrul lui Putsch este excelent până astăzi.

Arhiva Casei, Curții și a Statului¹ (Haus -, Hof u. Staatsarchiv), astăzi Arhiva Statului (Staatsarchiv), instalată într-o clădire apropiată modernă (de la 1899 – 902), este una dintre cele mai importante² arhive din Europa și foarte proprie pentru studiul diferitelor epoci, dar cu deosebire pentru timpurile mai nouă și pentru cea contemporană³.

Importanța politică⁴ și istorică a acestei Arhive e imensă, atât pentru istoria politicei austro-ungare, cât și pentru istoria Balcanilor și a Orientului, în care direcție, după împrăștierea arhivei din Petrograd, rămâne cea mai importantă din lume.

Vom încerca să facem un istoric⁵ al acestei Arhive, arătând diferitele ei faze și prefaceri din care va reieși alcătuirea ei actuală, apoi vom face o analiză mai ales a materialului românesc, complectată la fine în tabelele analitice.

Tot Împăratul Maximilian încearcă să creeze o arhivă comună, însă începuturile ei sînt nimicnicite de noua împărțire a țărilor supt Ferdinand I-ii (1564). La 1649, în mijlocul «reformelor» Mariei-Teresei, se întemeiază și o arhivă a Casei, Curții și a Statului, subordonată directorului «in publicis et camera libus». Theodor Anton Taulow von Rosenthal, însărcinat cu conducerea arhivei, concentrează aci arhivele din Viena, Graz

¹ Cel mai vechiu material este registratura imperială de la 1401 înainte, care ajunsese la Turin, Pisa, etc., și care a fost adusă din Italia de Habsburgi.

² Arhiva Statului posedă 75.222 fascicole (dosare sau pachete), 9488 volume, circa 60.427 documente, 52.000 de cărți (biblioteca). Austria înfră cu 50.000 documente. Ungaria are în Arhivă partea numită Arhiva Kossuth și Arhiva guvernământului general din Buda, Italia Arhiva lombardo-venetiană cu Dispacci di Germania, Trienter Urkunden; Boemia, Arhiva Coroanei boeme, Arhiva Mănăstirilor boeme; Iugoslavia, Arhiva Ragusei, Arhiva din Spalato; Polonia, Arhiva regatului polon; noi Moldo-valachia, părți din Turcica, Russica, etc., Staatsrathacten, etc.

³ Epoca lui Kaunitz și Metternich de ex., de mare interes general.

⁴ Importanța politică a acestei Arhive pentru vechea Monarhie reiese și din cuvîntarea ținută la 14 Maiu 1920 de contele Klebelsberg în sinul Societății istorice ungare precum și dintr'un articol din Neue Zürcher Zeitung (23 Februar 1921) al unui monarhist. Ambii represintă punctul de vedere că această arhivă, ca expresia cea mai înaltă a istoriei expansiunii austro-ungare mai ales contra Turcilor, poate servi ca un centru de pregătire morală a restaurării Monarhiei.

⁵ Gerson Wolf, *Gesch. der k. k. Archive in Wien* (Viena 1871) și broșura anonimă, *Das Haus -, Hof u. Staatsarchiv in Wien*, Viena 1920.

și Innsbruck, precum și cele din Praga. Era, în acest timp, o arhivă mai ales de documente originale și de diplome, avînd și puțină corespondență. Desființîndu-se în 1762 Directoriul — care va fi de altfel reînființat —, Arhiva Statului trece la resortul Cancelariei Curții și Statului (Hof u. Staatskanzlei), care de la 1742 concentrase toate afacerile externe, într'o oarecare rivalitate însă cu Reichshofkanzlei. În felul acesta Arhiva Statului devine o registratură a afacerilor externe, a cancelariei numite care, prin șeful său, este legată cu diferite alte autorități centrale și consilii din jurul Suveranului. Ea va primi deci actele provenite din acel oficiu și din Consiliile în legătură. De asemenea va primi și actele conferinței secrete, care se ocupă cu afacerile externe, precum și ale Cancelariei Curții Austriace, din același motiv.

Prin această schimbare importantă, Arhiva Statului își ia înfățișarea ei definitivă și-și determină importanța fundamentală de arhivă politică și diplomatică.

La 1807 — după desființarea Imperiului Roman de națiune germanică — trec la Staatsarchiv și actele diplomatice și politice ale Cancelariei de Curte a Imperiului (Reichshofkanzlei), precum și ale Reichshofratului, așa că, după ce, în 1852, va trece și registratura arhiepiscopului din Maiența (în calitate de arhi-cancelariu al Imperiului), vom avea concentrat aici materialul arhivalic mai de samă al Imperiului, alături de acel al Cancelariei Statului și al Consiliilor în legătură.

La 1805 și 1809 o parte din arhive a fost transportată aiurea, iar o parte a fost luată de Napoleon la Paris, fiind restituită în urmă. Tot la 1805 și 1814 s'au încorporat arhivele arhiepiscopatului de Salzburg, ale Venetiei și Trentului, acestea acuma în urmă restituite, potrivit provenienței, Italiei.¹

Cu începere din 1851 se ieau în Arhiva Statului actele din registraturile Casei Imperiale și al Externelor (care funcționează de la 1848 în locul Cancelariei Statului), precum și ale Cancelariei cabinetului (Kabinetskanzlei).

Avem deci, pentru chestiile externe, o desăvîrșită conti-

¹ Italia a cedat, în locul materialului luat (Dispacci di Germania, etc.) înapoi, copiile ce se făcuseră înainte, așa că acuma se găsesc la Viena copiile (vezi tablele analitice).

nuitate, începînd cu actele Casei și Împăratului, cu Consiliul Secret, Conferința Secretă și Cancelaria Curții și Statului și sfîrșind cu Ministerul Imperial și Regal de Externe Austro-Ungar după Ministerul Casei Imperiale și al Externelor. Acest bogat material extern a crescut prin încorporarea registraturii particulare a Împăratului¹, prin acelea ale corespondenței oamenilor de Stat sau a altor persoane importante ale Monarhiei (Grosse Correspondenz), precum și prin materialul diferitelor consilii (Geheime Conferenz, Staatsconferenz, Ministerkonferenzprotokolle) și prin arhive private².

La 1885 Arhiva Statului primește o registratură foarte importantă pentru noi, aceea a Consiliului de Stat (Staatsrath), posedînd voluminoase și amănunțite rubrice³.

De fapt fiecare arhivă⁴ formează un întreg organic și poate

¹ În 1920 s'au înregistrat ultimele hîrtii ale Cancelariei cabinetului (Kabinetsskanzlei) de la 1867 pînă azi.

² Scrisoarea lui Gheorghe Ștefan de ex. din Dorpat (31 Iulie 1663) este din fosta arhivă a familiei Porcia, acumă în fasc. 23 Moldavo-Valachica (Altere Bestände). Tot așa arhiva familiei Schwarzenberg (imprim. 1873).

³ Inventariile arhivelor din Viena sînt cronologice. Indicele Staatsrathului sînt cronologice și alfabetice.

⁴ Iată o expunere pe arhive secundare sau secții ale materialului pe care-l posedă astăzi Arhiva Statului din Viena: 1. Altösterreichisches Staatsarchiv (Repertorium W. Putsch); 2. Arhivele Imperiului roman (Reichshofkanzlei, Reichshofrats u. Mainzer Erzkanzler archiv. Arhiva Cancelariei Imperiului posedă raporturi diplomatice, acte ale elecțiunii imperiale, încheieri de pace, declarații de războiu, corespondența oamenilor mari (Grosse Correspondenz). Arhiva arhicancelariului completează arhiva de mai sus, iar a Consiliului de Curte — care lucrează în concurență cu „Reichskammergericht“ ca supremă instanță judiciară — conține seriile numite judicialia, gratialia (privilegiul de tipar, censură, poștă), apoi „Lehensakten“.

Urmează apoi: 4) Geheime Oesterreichische Staatregistratur (1665-1696); 5. Geheime Konferenz (1669-1740); 6. Archiv der Hof u. Staatskanzlei (1742-1848); 7. Archiv des Minist. des äussern (1848-1918). Această arhivă coprinde protocoalele Consiliului de miniștri comun prezintate Împăratului, avînd totdeauna apostila sa (1867-1918) completate cu actele cabinetului din aceeași epocă. 8. Schimbul de note cu diferitele autorități centrale ale Monarhiei, secția „Interiora“ și „Provinzen“. Din acestea jumătatea sec. al IX-lea e puțin exploatată. 9. Așa-numita „Arhivă politică“ a Ministeriului de Externe; 10. Arhiva misiunilor exterioare; 11) Registratura administrativă a Ministeriului de Externe (comerț, comunicații, chestii de politică bisericească, de drept internațional) 12. Arhiva Consiliului de Stat (Staatsakten) 1761-1848. conținînd acte, rapoarte, propuneri

fi studiată ca atare, deci după principiul provenienței, dar sînt și organizații mai nouă ale materialului, despre care vom vorbi.

DOCUMENTE

Acte craiovene.

I.

Cu ajutorul lui Dumnezeu foare de zestre pentru lucrurile ce am dat surorii mele Elenca în căsătorie cu d-lui d. Ioan Cratunoglu, însă:

Casele din mahalaoa Sfîntului Gheorghe Nou, învecinată cu casele răp. Sărdar Radu Fratoștițeanu spre Răsărit, iar spre

ale tuturor autorităților (natură internă); 13. Actele conferinței de Stat (1809-1848); Arhiva cabinetului imperial (1802-1918), puțin utilizată, bogată în material de istorie culturală, precum și asupra organizării provinciilor. 15) Arhive privitoare la organizare, administrare. 16. A—BM—Akten der Polizei Hofstelle (1849-1867), privitoare la mișcările naționale și politice și la conducătorii lor. 17. Actele biroului de informațiuni de pe lângă Ministeriul de Externe (1867-1908); 18. Actes de haute Police (1849-1854); 19. Actele Consiliului Spaniol (supremo Consejo d'España) (1702-1736); 20. Actele Consiliului italian (Consiglio d'Italia), 1736-1756; 21. Departamentul italian al Cancelariei Statului (1755-1798); 21. Cancelaria aulică italiană (1793-1805); 22. Actele guvernământului general lombardo-venețian (1817-1859). Toate acestea au revenit Italiei potrivit art. 93 din tratatul de la St.-Germain, ca și Dispacci di Germania din Arhivele fostei republici a Veneției. Spuneam că în locul originalelor avem copiii complete, pe care le executaseră Italianii înainte de războiu. 23. Geistliches Archiv: Arhivele mănăstirilor suspendate (din care o parte se află la arhiva Ministeriului de Culte, v. O. Redlich) și iesuitica; 24. Grazer und Innsbrucker Geheimen Rates (sec. XVI-lea și al XVII-lea); 25. Arhiva familiei imperiale, din care o mare parte s'a împărțit pe la diferite alte categorii; 26) Arhiva Casei lotaringiene (1096-1783), în parte; 27) Arhivele Curții (ceremoniale, etc.). 28) Arhivele Ordinilor; 29) Arhive private (ex. fam. Este, Krusky, Trauttmannsdorff, Aspermont-Linde); 30) Arhiva Ordinului teutonic, tipărită de G. von Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens Centralarchives zu Wien I (1170-1809. 31. Collectanea, colecțiile de documente ale lui Birk, Hallwich, Arneth, etc.; 32. Fișe pentru biografii (v. Zettelkatalog der Wiener Schriftsteller und Sammler. Moriz Bermann).

Apus cu casele răp. Pitaru Ștefan Doicescu, cu toate împrejuririle și cu locul ei.

Prăvăliile cele trei ce sînt în mahalaoa Sfîntului Ilie, pã Podu, din dos, și peste drum de casele d-lui chir Costandin M. Chipa iar spre Apus sã 'nvecinează cu case tot ale d-lui Chipa, cu tot locul lor.

Din aceste doã acarete de mai sus arãtate mi-au întors d-lui cumnatu-meu Ioan Cratunoglu una sutã galbini chesaro-crãești, ca sã i se potriveascã partea din averea pãrinteascã dreaptã.

Garderopa și givaericale, în care intrã și doã inele monopetre de diamant ce i-am dat drept cuvenitã parte din mărunțișuri casi, prețuite în galbeni chesaro-crãești una sutã șaptezeci și patru.

Mai ivindu-se vre-o datorie veche a pãrinților noștri și îndatorindu-se casa noastrã la platã, intrã și d-lui cumnatu-meu Cratunoglu cu analoghie de a patra parte sã dea din aceastã zestre spre desfacerea ei, cã așa ne-am învoit.

1846, Aprilie 30, Craiova.

Costache Dimitrescu, fratele și epitropu casi răp. mumi noastre
Catinca Dimitrasca.

II.

1 beșactã, 1 bohceã de mãtasariia, 1 palatini de atlas, 2 basmaluți, 2 feți palarii de atlas, 1 blana albi (*sic*), 2 bucheturii floare, 6 batisti linõ, 2 perechi ciorapi de bumbacũ, 3 perechi ciorapi de mãtasã cu floari, 3 perechi mãnuși de mãtasã, 3 perechi mãnuși de pielea, 1 dualeata cu miroșuri (*sic*), 12 perechi pantofi de atlazi și de cutniia, 1 roche de atlazũ, 1 coleata de aur cu periuzeli, 1 brațileat de aur, 6 coți pandelce, 4 coți pandelce, 2 sapune, opzeci galbeni austriacești.

(Din colecția mea.)

C R O N I C Ă

Păr. Dan, membru corespondent al Academiei Române, ni comunică aceste date din Igești (Bucovina):

A. Familiile din Igești

«Pe șesul Sirețelului, între comunele Crasna, Ciudeiu, Budeniț, Pătrăuțul de sus și de jos, Corcești și Vicovul-de-sus este situată comuna răzeșească Igești, locuită numai de Români fără oarecare amestecare de oameni, ceia ce în Bucovina se întâlnește adese,—doară câteva familii de Evrei.

După tradiția locală¹ familii din această comună își au obârșia din comunele respective ale țărilor care se vor indica:

- 1) Familia Ungurean s'a stabilit aici venind din Marmăția.
- 2) Familia Buta a venit încoace de pe Ilinca, cătunul Pătrăuțului.
- 3) Originea familiei Lazăr nu se știe.
- 4) Mazilii Dașchievici s'au mutat încoace din Banila Moldovenească.
- 5) Frunzenii se trag de pe timpul Vlădicăi Calistru de Rădăuți, de la un slujitor episcopesc, căruia acesta să-i fi dat numele, de oare ce slujitorul era așa de harnic cum se clatină frunza pe apă.
- 6) Familia Zavelița se trage din Carapciu pe Ceremuș și Vilavcea.
- 7) Familia Ură a venit de la mănăstirea Putna.
- 8) Loghinenii sînt băștinași din Igești: ei se porecliau și «Bacali» pentru că erau negustori de diferite obiecte de alimentare.
- 9) Un oarecare Scripa, cumnat de-al unui băștinaș Colțilă, a venit încoace de la Budeniț.
- 10) Familia Agapi este originală din orașul Siretiu.
- 11) Moscalescu Gheorghe, tatăl lui Nicolae, a venit din Călinești pe Coremuș, iară fiul acestuia era „fiu de urzici“, de oare ce mama lui era Țigancă.
- 12) Familia Haritiuc este de origine galițiană, ca și familia Socolescu.
- 13) Porumbenii au venit încoace din Pătrăuți.
- 14) Chiselitenii la Ivănești au venit din Galiția, ca și familia Racoschi, al cării cap era ciubotar, «srobgiu».
- 15) Familia Lupașcu se trage din Moldova.
- 16) Familiile Druciuc și Bodnariuc sînt venetici din Galiția.
- 17) Familia Rei² se trage din Tarnow în Galiția: ei sînt nobili, „conți“, de origine Cehi. Fiind în Polonia doritori de locuri înalte, au fost

¹ Dată într-o notiță pastorală din *Arhiva parohială* din Igești.

² Cf. Anexa.

persecutați de concurenți și s'au refugiat încoace. Alți membri ai familiei s'au stabilit în Polonia, iară alții în Rusia. 18) Familiile Danilescu și Romaniuc sînt venite din Galiția. 19) Luchianenii au venit încoace din Coșciuia. 20) Capul familiei Porumbel a fost un copil aflat. 21) Familiile Ionașcu și Burlă sînt originare din loc (răzeși). 22) Familia Mușcear este venetică, din Galiția. 23) Bercovici a venit din Ciudeiu (se pare că de origine Evreu botezat). 24) Tiron se chema Roșca, era mazil, care și-a luat porecla soției; unul, Tiron Ianachi, era zugrav. 25) Numele de familie Cozac era Pițul, din cari unul a fost preot la Ilinca. Cozăcenii adevărați au venit încoace din Comarești. 26) Numele Tecleanul li s'a dat Ionăștenilor după o străbună „Tecla“. 27) Cutiscă a venit, coval, din Galiția. 28) Familia Vlad, parte era băștinașă, parte a venit încoace din Opaițeni. Din această familie au fost doi preoți în Zamca. 29) Bejan era mazil din Budeniți. 30) Cuciulenii erau răzeși așezați aici din Carapciu și Vilavcea. 31) Gătej era din Dăvideni. După Scalatichi Goran a venit Băjenco și apoi Grigorcea. 32) Ursachi era țeran din Crasna. 33) Chiful zice că să fi fost băștinaș. 34) Vornicul de poartă Ureche a venit din Bănila Moldovenească. 35) Grigorovicenii au venit de la Cernăuți, iară țeranii Iliuc din Pătrăuți. 36) Mazilii Semaca sînt de la Mușenița, iară răzeșii Lența din Boianciuc pe Nistru. 37) Țeranii Luhan au venit din Frătăuțul-Nou, iară Teodorovici din Suiatin în Galiția. 38) Țurcan era familie preotească din Grănicești. 39) Galer Tudor era mazil din Mihalcea, pe cînd țeranul Gavrilescu era din Pătrăuțul-de-sus, și s'a căsătorit aici cu o răzeșiță. 40) Familiile Frunză, Tomac, Terentin, Jija sînt Tataari de origine, al căror nume adevărat este «Tomac», de la tatarul «tomai» = herghelie. 41) Țeranul Schipor a venit din Vicovul-de-sus, Onufciuc din Galiția, iară Scheiber din Băineț. 42) Vlad a fost poreclit «sabie» pentru că el, pe unde mergea, lua tot ce afla, «pîrjolia», iară altul „lehaci“, pentru că vorbea, adecă „lehăia“ mult. 43) Andrei Iacoviță a venit cu Gavril Ionașcu din Coșciuia și s'a căsătorit aici cu fata Evreului botezat Vasilachi Ionașcu. 44) Țeranul Clepa Ioan a venit din Cuciur. 45) Venetici au fost Cojocar și Ruteanul Borceiuc, ca și Ruteanul Siminiuc. 46) Huțan a venit din Storojineț, Paladi din Budeniți, Pavel de pe Ilinca din Pătrăuți, Grozavul din Ciudeiu, Iuniciuc Rutean din Galiția și Sau-

ciuc din Carapeiu, 47. Mazilii Brahă sînt din Ropcea, pe cînd familia de mazili Rîpta era băstinaşă : ea s'a stins, cea de acuma este venită din Călineştii-lui-Cuparencu. 48. Tcaciuc a venit din Corceşti, Şindilar dela Rădăuţi, Corniciuc a venit odată cu Paşcaşii din Gropeni, Bruja de la Crasna, Dolinschi din Galiţia; Ariciu băstinaş, Măslinescu de la Muşeniţă, Berlinschi din Tîrgul Siretiului, Iluţac din munţii ruseşti, Cornariţchi de la Ceartorioa, Oshovschi de la Muşeniţă, Zus de la Siret, Zelinschi nu se ştie de unde, Simeon, soldat din Moscova, Beluţchi şi Sahoverschi, Ruşi din Galiţia. 49. Bălăşescul, răzeş, a venit din Bănila Moldovenească şi 50, familia Cracalia tot de acolo.

B. Biserica din Igeşti.

Prima biserică din Igeşti era pe Zamca ¹ şi servia pentru Igeşti şi comunele Pătrăuţul de sus şi jos. Ea era de lemn de stejar, şi a fost în anul 1843 dăruită şi strămutată la Tărăşeni. Iconostasul din «starea femeilor» a fost adus din Zvineasca, de unde era de loc Zamfira, soţia lui Ienachi Răus, născută Volcinschi.

A doua biserică a fost tot de lemn, însă a ars; în locul ei a făcut în anul 1889 Grigoraş Răus, supt conducerea lui Ienachi Răus, biserică actuală, după planul bisericii celei vechi din Pojorîta, pe care a văzut-o pe cînd umbla prin ţară în calitate de comisar pentru birul ţerii.

C. Cimitirele din Igeşti.

1. Un cimitir a fost, după spusa lui Castretin Iordachi, «posesia parohială» din Zamca;

2. Unul a fost pe dealul Danciului ², pe timpul holerei din anul 1830, cînd s'au îngropat acolo în timp de şase săptămîni 84 de morţi.

3. Unul dinnapoia bisericii ;

4. Unul pe deal la Andrei, acuma Iancu Sripa, şi

5. Cel present, cumpărat de la Alexie Dănilescu.

¹ Zamca a fost o fortăreaţă şi întăritură a creştinilor contra invaziei Tatarilor.

² Unde era pădure, ca şi pe Castir, Ursoala, Frăsiniş, unde erau frasini, între Patrauţi şi Ciudei şi pe Bahnă, unde erau arbori foarte deşi, de nuse puteai străbate, şi numai ici-colo cite o poieniţă.

Adecă eu care mai gios iscălit dat-am această scrisoare mē la mână dumsale Mihalachi Rei, ginere, precum să să știe că s'au logoditu la mine copila mē cē mai mare, anume Catrina, și, dând d-lui la logodnă 24 galbeni, adecă doăzăci și patru galbeni, și acum copila care au fost logodit, nu vra să mărite, apucându-mă d-lui de acei bani ca să-i dau bani înapoi, n'am avut de unde să-i dau, fiindcă, acești bani i-am cheltuit cu ză-care giupănesii mele, și cu moarte, și acum noi am voit ca să stăpăniască d-lui orândă 30 ani în pace nesupărat de nime, nici de mine, nici de niamu mieu, nici de copii mei; care este acea orândă pe stălpul din gios, este de pe giupăniasa mē care este lângă pod, cătră *ațupul* până[n] Podu Mic.

Iarași acum tot este d-lui ginere, nevrînd copila cē mai mare, am făcut învoială și am dat pe cē mai mică după d-lui, și de zestre, după cum am fost giuruit cei mai mare, așe giuruum și aeștii mai mici; și mai dau și giumătate de casă care l-am făcut acuma. Neputând noi șidē la un loc cu d-lui de mai sus numit ginere, să aibă d-lui a-m întoarce pe giumătate cheltuiala, și să fie d-lui șazător în veci în casă. Iar, nevrând copila să înargă și asta mai mică, eu am să întorc d-sale acești bani de mai sus numiți, și d-lui tot are să stăpănească orândă 30 ani, amândoo părțile, și stăpânire d-sale să începe de la Sântă-Mărie, Sept. 8.

Și vadeoa s'au pus pentru nuață c'a fi-o în cășlegile cele mari după Bobotează, să aibă d-lui a s[ă] cununa cu fiica mē în anu 794, iar, mai prelungind, să aibă d-lui voie a mută Și pentru mai tare [încr]eștare am scris aceasta; 1793, Sept. 5.

L. S.

Toader Răus, nobil din Igești.

(Sigiliu de ceară
roșie.)

Eu Ion Răus, nobil

Și eu am scris cu zizs d-sale,

Ioneț Rey.

protocolat: j Vornic (?).

* * *

„Găsesc într'o publicație săsească o statistică a fostului Scaun al Sibiului, de la 1720—1722.

Se pare că în acest Scaun se petrecea tocmai pe-atunci o înaintare a elementului românesc, care devenise îngrijitoare pentru Sașii cu drepturi exclusiviste. De oare ce, constatîndu-se

că în 1720 Românii erau prea mulți prin sate, din porunca „judecătorului regal“ ei fuseseră izgoniți și casele lor dărîmate ori arse: așa în Șura-Mare (de unde au fost izgoniți 11 Romîni la 1720), din Hamba (37 R.), din Nou (32).

În cazul comunei Nou se însemnează și un fapt asemănător cu cele ce se cetesc prin scrisul călătorilor pînă păduri americane care se ocupă de imigranți albi și se stîrlesc în vederea viitoareii culturi. Patru Romîni — așteptînd satul — se mulțameiau deocamdată cu adăpostul pădurii, unde locuiau «una cum familia». Senatul Sibiului se teme și de astfel de «fiare» pădurețe, și trimise un delegat anume ca să-i scoată și din pădure și din bietele colibe cărora delegatul li dăte foc.

Sînt totuși semne că Românii nu erau izgoniți din tot locul. Erau se pare sate săsești, unde, luînd asupra-li anume îndatoriri, oamenii noștri puteau să rămîie. De pildă în Slimnic. La 1720 îi dăseră și de-aici afară, chiar și din păduri; dar mai apoi îi găsim tolerați, dacă plăteau capitație (6 florini ungu-rești), etc.

La cîteva din sate sînt însemnate de unde erau veniți Românii. Notițele acestea sînt de preț, de oare ce ele arată unde se afla un plus de Romîni (cari trebuiau să emigreze), și din ce elemente proaspete se alcătua marginea satului săsesc expus începătoareii cuceriri. De pildă: Slimnicul. În statistica lui toți Românii sînt (ca și Sașii) trecuți cu numele, și în rubrica finală se află indicația originii: din Rășinari veniseră 18, din Poplaca 11, din Țichindeal 9, din Ludoș 4. Din statisticele altor sate reiese că Rășinarul și Țichindealul trimeteau mai multă lume în — lume. Indicațiile acestea arată direcțiile migrațiunii: În cazul Slimnicului, oamenii vin de la Sud spre Nord.

Interesant este și faptul că mai fiecare sat are și cîte-o sămîntă de Muntean venit din — Țară! În Roșia se află unul venit din Cîmpulung; în Șura Mică unul din Rădăcinești; în Șura Mare unul din Rîmnic; în Hamba doi, iar unul chiar din Turcia (Ivan Pirusul); în Ruș doi. Mai erau din Argeș, din Sălătruc, din Pitești, din Topolog, adică de pe partea sudică a Carpaților.

(G. Bogdan-Daică, în „Evoluția“ din Cluj.)

* * *

Museul Bruckenthal publică o *Festschrift zur Erinnerung an den 200. Geburtstag seines Stifters, Samuel Baron von Brukenenthal*

Prețioase lămuriri asupra bibliotecii și în special asupra manuscriselor.

* * *

În *Nieuwe Gazet* din Anvers d. Rotsaert observă că plug se zice în flamandă *ploeg*, cutie e *kotje*, dușman e *doezeman* (omul cu care se sperie copiii). Unele împrumuturi prin Sași sînt posibile (odată plugul avea un nume latin); în altele e o simplă potrivire fortuită.

* * *

Cea mai bine scrisă istorie a Veneției în limba italiană e de sigur aceia, strălucit tipărită, a d-lui Antonio Battistella, apărută, cu o prefață de d. Antonio Fradeletto, la Veneția în 1921. Se dau numai atîtea amănunte cîte trebuie, cu legătura necesară între fapte și cu observarea aceluia precept pe care autorul prefetei îl expune așa de frumos: «Istoria nu poate consista exclusiv în expunerea îngrijită a lucrurilor întîmplate, în cercetarea documentată a cauzelor și urmărilor lor. Ea trebuie să reaprindă sentimentele, să facă a străluci idealele, care au alcătuit realitatea dispărută: sentimente și ideale care, despoiate de contingentele schimbătoare și considerate în intima lor viață, formează patrimoniul moral și național al unui popor și căruia nu e posibil, cum n'ar fi uman, să-i rămînem străini.»

Veacul al XVI-lea e mai ales pe larg înfățișat, puțintel în dauna celor două precedente, ca și a epocii moderne.

* * *

Siebenburgisch-Deutsches Tageblatt protestă în n-l din 24 Mart contra exagerărilor originalității noastre naționale în conferințele, lipsite adesea de cunoștința serioasă a materiei, ale d-lui I. Ștefănescu.

N. Iorga.

*

Insemnări de vocabulariu românesc

Familia Negruzzi posedă o carte grecească tipărită la Veneția în 1755, de vestita Casă editoare pentru Orient Antonio Bortoli. E o culegere de sfaturi pentru sădirea pomilor „și altele asemenea“, „pentru — mai ales — a se ținea fiecare sănătos“, pe lângă felurite rețete foarte adevărate, adunate de la medici

prea-învățați, la orice boală și, în sfârșit, pe lângă un „menologiu la toate serbătorile anului“, al cărui alcătuitor e Agapie monahul, fost Atanasio Landi, din Creta (Βιβλίον καλοῦμενον γεωπονικόν, εἰς τὸ ὁποῖον περιέχονται ἐρμηνεῖαις θαυμασιωταταῖς, πῶς νὰ κεντρώνωνται καὶ νὰ φυτεύωνται τὰ δένδρη, καὶ ἕτερα ὁμοια, καὶ ἐξόχως πῶς νὰ κυβερνᾶται πᾶς ἕνας διὰ νὰ φυλάγεται ὑγιής, ἔτι δὲ καὶ ἰατρικὰ διάφορα ἀληθέστατα, συναγμένα ἀπὸ ἰατροὺς σοφοτάτους, εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν).

Cartea a aparținut cîndva, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unui Constantin Negruzzi, altul decît scriitorul, căci de o mîină de atunci sînt scrise de-asupra titlului aceste cuvinte: περιήλθε καὶ τότε τῷ Κωνσταντίνῳ Νεγρῶντζη («a trecut și aceasta, cu altele, în stăpînirea lui Constantin Negruț).

Acesta, se pare, cetind rețetele și staturile de medicină, a însemnat ici și colo — deci n'avem a face chiar cu un proprietar și mai vechiu — cuvîntul românesc corespunzător celui grecesc cum am văzut aceasta și pe cutare cărți din biblioteca episcopiei din Huși.

Dăm aici aceste cuvinte :

σοκίμιννα, μούρα — muri.
 ῥοδοδάδι — unt de trandafir.
 ὀγκία — o unție are 8 dramuri.
 κωδωνά — chitonag.
 γλοκάνισον — anison.
 ἀποσφόνιξαι, στράγγισαι — stoarce.
 μαγγάνισαι — tescuiești-le.
 σεῦκλον — sfecele.
 ὅσον εἶναι βολετόν — cît să poate
 στίαν — foc.
 χλιαρόν — de vară.
 πίτυρα — tărîțe.
 θαξινόμουρα — zmeură.
 σούπισον — pisază.
 ἄχνα — fumul.
 acque-forte — apă tare.
 στάξις — picătură.
 δενδρολίβανον — rosmarin.
 γόβλη — ginginile.
 σκελίδα — gămălie.

ἀγγιστέρα — vas.
 κάντιον σουπισμένον — zahar can-
 dii chisat.
 πίασμα ἀφίντιον — pelin verde,
 ἡδύοσμος — mîntă.
 λινόλαδον — oloiu de in.
 καλαμίνθα — mînt (sic) sălba-
 tică.
 φοράση — scadă.
 ῥαπανόσπορον — sămăntă rădiche.
 φοράση — scăde.
 ἀχέλι — chișcariu,
 σκελίδα — căpățînă.
 λαρδί — slănină.
 κομήδι — clei.
 φάλι — buricu.
 κουφάρ — șăzutu.
 καλαμπόκι — păpușoi.
 τρυγόνα — turturică.
 λαφοκέρατο — corn de cerb.

ἐξώχαις—trinzi.
 σουλομάν—suliman.
 ὀξογγί—grăsime de răţuşcă.
 κρόκος—şofran.
 χλιαρίσουν—răcească.
 μακεδονίσι—petrinjäl.
 δυσουρία—a nu pute eşi cu udu.
 κούκουτζα—sîmbure.
 λεμονόζουμος—zamă de alămăi.
 πλευρίτης—giunghiu.
 κυδώνι—gutăi.
 κάρατο—crat.
 λουρ—brîu.
 λιγωσις—ştirbire.
 μωσκεμμένον—muiat.
 κασιδα—chelbi.
 φούσκα—beşică.

γουστερίτζα—guşteriţă.
 ἄρθονι—nare.
 τηγάνισα—prăjăşte.
 κώνεον—cucută.
 ἄψ—acru.
 τρογιά—drojdii.
 ἄμμουδα—năsip.
 κονίδες—mătriată.
 σέλινον—ţelină.
 κορέσι—ploşniţă.
 πίσσα—pucioasă.
 ἔγγι—său.
 ἑστρίδα—molii.
 κάμπαις—omide.
 βασιλικόν—calapăr.
 ῥοδόσταμα*—apă de trandafir.

Ici şi colo cîte o lămurire francesă: fenouil, pavot, camomille, barbeau, nard, pourpier.

*

D. Friedrich Müller, profesor la şcoala normală din Sighişoara a tipărit o istorie a teritoriului românesc (*Lehrbuch der Geschichte Rumäniens Sibiu* 1922). O dare de samă întinsă, amănunţită apare în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“. Aici ne mărgenim a spune că e o lucrare de avînt teoretic din cele mai importante, căutînd pretutindeni să găsească, precum se arată în prefaţă, legătura şi sensul evenimentelor, nu singura lor presintare. Faptele sînt fixate cu precisiune. Teorii esenţiale pentru dezvoltarea istoriei noastre sînt admise aşa cum ele au fost stabilite de noi.

*

A apărut întăiul volum din traducerea, datorită d-nei Olimpia Teodoru-Ionescu, a cărţi *Geschichte des rumänischen Volkes* de N. Iorga (*Istoria poporului românesc*, ediţia Casei Şcoalelor).

Tot aşa al treilea volum din *Istoria Românilor prin călători*.